

માર્થ બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના *

પ્રમિદ્ધાંતોનો

સમન્વય

બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના
અરતું આત્મિક વર્ણન ગાલીલ

કે. એલ. શાસ્ત્રી અને અન્ય લેખકો દ્વારા રચાયેલું

‘સરસ્વતી સાહિત્ય’ એટલે ‘લિંગમાં લિંગ’ સાહિત્ય’

‘આમ સાહિત્યશ્રેણી’

આ શ્રેણીમાં જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય-વર્ધક અને નિર્દોષ આનંદ મેળવી શકાય તેવું સાહિત્ય જૂજ કિંમતે ખદાર પડે છે. હાલ તીચે પ્રમાણે પુસ્તકો પ્રકટ થયાં છે:-

ગીતાસંકલન-સંપાદક: શ્રી ૦ રમણ મહર્ષિ: મોટે કરવા જેવા		
ગીતાના ૪૧ શ્લોકોનું સંકલન, ખીબ્બં બે સંકલનો સાથે	૫૨	૦-૩
જ્ઞાન અને કર્મ-લેખક: સ્વામી અદ્વૈતાનંદ	૦-૩
આર્ય, બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય	લેખક: પંડિત બેનરજીસ દોશી	૦-૩
ભક્તરાજ હનુમાન-હનુમાનજીનું દૂંદૂં જીવનચરિત્ર	૦-૧
સમ્રાટ શ્રેષ્ઠિક અને દેવી નંદા-જૈન સંસ્કૃતિની બે નાટિકાઓ	૧૪	૦-૧
શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ	૦-૫
ઉચ્ચ જીવન-પ્રયોગ ડૉ. હરિપ્રસાદ પ્ર૦ દેસાઈ	૦-૩
મનને-(કાવ્ય)-અંક સંતની મનોનિમ્મલ પ્રેરતી કવિતાઓ...	૪૦	૦-૩
ધ્યાન અને જ્ઞાન-સ્વામી માધવતીર્થ	... (નવી આવૃત્તિ)	૪૮ ૦-૩
કણ્ઠાકારજીમ-ચૂટેલા પ્રાર્થના-મંત્રો-અર્થ સાથે (નવી આવૃત્તિ)	૧૪	૦-૩
જ્ઞાનનાં ઝરણાં:-સ્વામી માધવતીર્થ	... (ખીજ આવૃત્તિ)	૧૪ ૦-૩
ઉત્તરગીતા-અજ્ઞાનને ઉત્તરાવસ્થામાં શ્રીકૃષ્ણે આપેલા તત્ત્વ-		
જોષનો સરળ અનુવાદ: મૂળ શ્લોકો સાથે	૧૪	૦-૧
ભાગવાત બુદ્ધ-લે. પુરાતન બુદ્ધ: કેટલાક જીવન-આદર્શોનું નિરૂપણ	૫૬	૦-૪
અનુસંધાન માટે જુઓ ટાઇટલ પાન ત્રીજું	→	

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોલેજનાટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૧૮૮-૪ કિંમત ૦-૩-૦

આર્ય, બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના

ગ્રંથનામ ૫૫ રીધ્યાં તામે સપ્તમ્યય

વર્ગિક ૫૬

“સરવું સાહિત્ય” એટલે “જિંયામાં જિંથું સાહિત્ય”

આર્ય, બુદ્ધ અને જૈન ધર્મના

મૂળ સિદ્ધાંતોનો સમન્વય

લેખક :

પંડિત બેચરદાસ દોશી

ત્રિલોકી આમંડાનંદની પ્રગટ
અદ્વૈત સાહિત્ય વર્ષિકા ત્રીજી

કે: બેઠ પાસે અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ-૨

ત્રણ આના

સં. ૨૦૦૨

::

પ્રત ૨૧૦૦

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૧.૮.૮૪

[સર્વ હક સ્વાધીન છે.]

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ કં. હક્કર,
સર્વ સાહિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ-અમદાવાદ

‘સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય’ના સંચાલક તરફથી ‘ધર્મપદ’નો સરળ અનુવાદ કરી આપવાનું નિમંત્રણ મળ્યા પછી હું એ અંચને લગભગ પાંચ સાત વાર આઘોપાંત વાંચી ગયો; અને મને ન્યાં ન્યાં સ્પષ્ટ ન સમજાયું વા સદેહ જેવું લાગ્યું, ત્યાં ત્યાં નિશાનો કરી રાખ્યાં. પછી વિદ્યાપીઠમાં નિવાસ કરતા માનનીય શ્રી ધર્માનંદજી ડાસજીને પત્ર લખી ધર્મપદ વિશે કેટલીક ચર્ચા કરવાનો સમય માગી લીધો; અને તે પ્રમાણે કેટલીય વાર વિદ્યાપીઠમાં શ્રી ડાસજીજીને નિવાસે જઈ ધર્મપદ વિશે જે પૂછવા જેવું હતું, તે બધું પૂછી લઈ એ બાબત તદ્દન અશંક થઈ આ તેનો સરળ અનુવાદ કરેલ છે.

આમ તો મેં ‘ધર્મપદ’ ઘણીવાર વાંચેલું, પરંતુ એ વાચન માત્ર સમજવા પૂરતું હતું. ન્યારે તેના આ અનુવાદનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે મારે તેને સવિશેષ ગંભીરપણે વાંચવું પડ્યું અને તેનાં અનેક પારાયણો કરવાં પડ્યાં. આ પારાયણો પૂરાં કર્યાં પછી મહાભારતના શાંતિપર્વનું અને ઘેનઆગમ આચારાંગ, ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકલિકનું સવિશેષ સાવધાનતા સાથે અવલોકન કર્યું—તેથી મને એવાં અનેક વચનો મળ્યાં, જે ભાવમાં એ બધા અંથોમાં એક સમાન છે; જીર્ણ પણ એવાં કેટલાંક વચનો મળ્યાં, જે શબ્દમાં અને ભાવમાં એ બધા અંથોમાં એક સમાન છે.

આ પ્રસંગે એક રૂપકકથા યાદ આવે છે : એક મોટા કુટુંબના મુખ્ય મુખ્ય ત્રણ પુરુષો વેપારવણજ માટે જુદી જુદી દિશાઓ તરફ આવેલા પરગણાઓમાં જઈને વસ્યા. આરંભમાં તે બધાઓ વચ્ચે કામકાજને અંગે પરિચય ટકી રહ્યો; પણ પછી કામકાજ અને સંતતિપરંપરા વધતાં એકબીજાના સમાચાર આવતા ઓછા થઈ ગયા અને ધીમે ધીમે સમૂળગા બંધ થઈ ગયા. એવો એક પ્રસંગ બન્યો, કે તે જુદા જુદા પરગણામાં વસેલાં ત્રણ કુટુંબો

અકસ્માત રીતે પ્રવાસમાં ભેગાં થઈ ગયાં. પાસે પાસે જ બેઠેલાં, વાતચીતો ચાલી અને તે બધાંએ સાથે ભોજન પણ કર્યું; પરંતુ તેઓ એકબીજાને ઓળખી ન શક્યાં તેમ જ તેમનો એક બીજાનો પરસ્પર ક્વો સંબંધ છે તે પણ જાણી ન શક્યાં. ત્રણે કુટુંબની ભાષામાં અને પોશાકમાં થોડો થોડો ફેર હતો, આમ છતાં તેઓ એકબીજાના પ્રેમનો રસ અનુભવતા હતા; પ્રવાસ લાંબો હતો એટલે તેમને છૂટા પડવાને વાર હતી. કોને ક્યાં જવાનું છે એની પડપૂછ ચાલી તો જણાયું, કે તે ત્રણે પરિવારોને એક જ સ્થળે અને એક જ કુટુંબમાં જવાનું નીકળ્યું; આથી તો તેમનામાં એકબીજાની ઓળખાણ માટે આશ્ચર્ય સાથે વધુ પ્રશ્નોત્તરો થયા તો તેમને માઝૂમ પડ્યું, કે તેઓ બધા એક જ કુટુંબના છે અને કાળજીએ તેમના વડવાઓ જુદી જુદી દિશાઓમાં આવેલા પરગણાઓમાં જઈને વેપાર માટે વસેલા હતા, પરંતુ ઘણા સમયથી પરિચય ઓઢો થઈ ગયેલો તેથી તેઓ એક બીજાને તરતમાં ન ઓળખી શક્યા; પરંતુ જ્યારે અંદર અંદર ઊંડી ઓળખાણ અને સંબંધ નીકળ્યા, ત્યારે તેમનામાંના દરેકને નાનાથી મોટા સુધી સૌને મનમાં ભારે આનંદ આનંદ થયો અને કદલેલ કરતા એ ત્રણે પરિવારો પોતાના મૂળ વડવાને સ્થાને જઈ પહોંચ્યા.

આ રૂપક જેવી જ પરિસ્થિતિ આપણી એટલે ભારતવર્ષના ત્રણ મહાન ધર્મ પ્રવાહોના અનુયાયીઓની થઈ ગઈ છે; એટલું જ નહિ, પણ એ રૂપક કરતાં આપણી પરિસ્થિતિ વિશેષ બગડેલી છે. એ રૂપકના પરિવારો એકબીજાને ઓળખતા ન હતા એટલે જ એમના વચ્ચેનો સંબંધ જણાયો નહિ; પરંતુ જ્યારે ઓળખ પડી, ત્યારે તેઓ એકબીજાને રતેહ સાથે ભેટી પડ્યા; ત્યારે એ પવિત્ર પ્રાચીન ત્રણે પ્રવાહોના અનુયાયીઓ આપણે તદ્દન પાસે પાસે રહેવા છતાં હળવા-મળવા છતાં અરે શાખપાડોશીની પેઠે સાથે રહેવા છતાં એક બીજાની ઓળખાણ માટે કશી જિજ્ઞાસા જ પ્રકટ કરતા નથી. ઊલટું એક બીજા વિશે ગેરસમજ ફેલાવી પરસ્પર વૈમનસ્ય ઊભું કરવા કટિબદ્ધ રહીએ છીએ; આપણી આ પરિસ્થિતિ કોઈ આજની નવી નથી, પરંતુ આજ હજારો વર્ષથી ચાલી આવે છે; અને તેને

પરિણામે આપણા ત્રણે પરિવારો વચ્ચે ભારે અંતર પડી ગયેલ છે. એ અંતર પુરાઈ જાય અને આપણા ત્રણે પરિવારો એક બીજાને યરાયર ઓળખે, પોતાના મૂળપુરુષોના સંબંધો જાણી પ્રેમ-એકતા અનુભવે, તો જ આપણી માનવતા શોભે એમ છે. આ અંતર શા માટે પડ્યું છે? કોણે પાડ્યું છે? કોણે એ અંતરને વધાર્યું છે? એવા અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય એમ છે. તેનો ઉત્તર આપવા જતાં વહી-વંચાની પેઢે અહીં પેઢીઓની પેઢીઓનો ઇતિહાસ આપવો જોઈએ; પરંતુ એ માટે આ સ્થળ ઉપયુક્ત નથી એટલે એ વિશે કશું ન લખતાં અંતરને દૂર કરવાના, અંતરને સાંધવાના, ત્રણે વચ્ચે પોતાની જૂની ઓળખાણ તાજી કરવાના ઉપાયો વિશે થોડું ઘણું જણાવવું જરૂરી છે.

ભારતવર્ષનો નગાધિરાજ હિમાલય એક જ છે અને સમુદ્ર પણ એક જ છે. નગાધિરાજમાંથી ગંગા વગેરેના અનેક જળપ્રવાહો નીકળેલા છે અને તે યધા સમુદ્રમાં જઈને ભળી જાય છે. એ યધા પ્રવાહોનું ઉદ્ભવસ્થાન એક જ છે, તેમ વેદિકધર્મ, જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ—એ ત્રણે ધર્મપ્રવાહોનું ઉદ્ભવસ્થાન એક આત્માનિષ્ઠા છે; અને જેમ એ જલપ્રવાહોનું સંગમસ્થાન એક મહાસાગર છે, તેમ આપણા ત્રણે ધર્મપ્રવાહોનું સંગમસ્થાન નિર્વાણ છે—ત્રણે પ્રવાહોનું પર્યવસાન નિર્વાણમાં જ થાય છે. આ રીતે આપણા યધા ધર્મ વા સંપ્રદાયોનું મૂળ અને પર્યવસાન એક જ છે. એટલે આપણે એક બીજાને ઓળખવા-સમજવા વિશે સતત અભ્યાસ કરવો જોઈએ અથવા પૂછી પૂછીને એ બાળ્યત જાણી લેવું જોઈએ, એમ કરી કરીને પરસ્પર સમતા ને મૈત્રી ખીલવવી જોઈએ. જળપ્રવાહો જેમ વિશેષ લાંબા તેમ તેમાં વાંકઘોંક, જિંડાઈ, છીછરાપણું, સ્વચ્છતા, મલિનતા વગેરે રહેવાનાં જ. આજ લગી કોઈ પણ જળપ્રવાહ એવો નથી જાણીયો, જે તદ્દન સીધો અને સ્વચ્છ વહી જઈ મહાસાગરમાં ભળી જતો હોય; તે જ પ્રમાણે બહુ સમયથી ચાલ્યો આવતો કોઈ પણ ધર્મપ્રવાહ એવો નથી, કે જેમાં વાંકઘોંક, જિંડાઈ, છીછરાપણું, સ્વચ્છતા, મલિનતા વગેરે ન પેદાં હોય. આમ છતાં આ વાત નક્કી છે, કે ભારતીય ધર્મ

પ્રવાહોમાં મૂળતઃ એકતા અને પરિણામે પણ એકતા ચાલુ રહી છે. આ હકીકતને પંડિત લોકોએ જનતામાં ગાઈ વગાડીને ફેલાવવી જોઈએ. તે માટેની તમામ સમજૂતીઓ આમજનતાના કાન સુધી પહોંચાડવી જોઈએ; અને તેમ કરીને પૂર્વના પંડિતોએ જનતા વચ્ચે ધર્મને નામે જે મોટી ખાઈ ખોદેલી છે, તેને પૂરી નાખવા કટિબદ્ધ થઈ પોતાની જાતનું કલંક દૂર કરવું જોઈએ.

શાળા-પાઠશાળાઓમાં, મહાવિદ્યાલયોમાં કે વિદ્યાપીઠોમાં, ગાંધીરોમાં, મસ્જિદોમાં, અગિયારીઓમાં કે જ્યાં ક્યાંય ધર્મનું શિક્ષણ-પદ્ધતિ-પાઠન વા વ્યાખ્યાન ઉપદેશ ચાલતાં હોય, ત્યાં જ્યાં સ્થળે એક-ખીજના ધર્મની તુલના કરવા સાથે તટસ્થભાવપૂર્વક-સમભાવપૂર્વક એકખીજના ધર્મ પ્રતિ આદરશુદ્ધિ રાખવા સાથે એ ધર્મશિક્ષણ ચાલે એ માટે જરૂર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે તે ધર્મસંસ્થાના સંચાલકો આ વિશે ખાસ લક્ષ કરે, તેો આપણી નવી પેઢીમાં તૈયાર થનારા છાત્રોમાં સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ જરૂર ખીજે; અને ઉત્તરોત્તર તે વૃત્તિ વધુ વિકાસ પામતાં માનવમાનવ વચ્ચે ધર્મને નામે જે દલહો ચાલે છે, તે ઝોછા થતા થતા જરૂર સમૂળગા શાંત થઈ જાય.

શિક્ષણસંસ્થાઓની પેઠે આપણાં પોતાનાં ઘરોમાં, શેરીઓમાં, અખાડાઓમાં, ચોરામાં કે ચૌટામાં પણ એક ખીજના ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ ફેળવી શકાય એવું વાતાવરણ રચવા આપણા કુટુંબના વડીલોએ અને તે તે સ્થાનના નાયકોએ જરૂર સવિશેષ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; એ પ્રયત્ન એટલે ખીજ ખીજ ધર્મપરંપરાના મૌલિક કે મિશ્રસાહિત્યનું ઊંડું અવગાહન કરી તે વિશે મનન કરી એકખીજ ધર્મોના મૂળ સિદ્ધાંતોમાં કેવી રીતે એકતા સચવાયેલી છે અને એક-ખીજના ધર્મોનો હેતુ પણ કેવો એકસરખો છે, એ બાબત તટસ્થપણે વાતો જમાવી ફેલાવવી જોઈએ. બાળવાતોમાં, કિશોરવાતોમાં અને યુવકકથાઓમાં પણ એકખીજ ધર્મના ગુણો, વિશેષતાઓ, વિવિધ ક્રિયાકાંડો વગેરેની ગૂંથણી સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ જેવી રીતે ખીજે તેવી રીતે જરૂર થવી જોઈએ. એ વાતોમાં નરદમ કૃત્રિમતા ન હોવી ધટે; પરંતુ એક ખીજ ધર્મવાળા વચ્ચે જે હળુ પણ એખલાસ

ટકી રહ્યો છે, સદાનુભૂતિ સચવાઈ રહેલી છે, તેના અનેલા અંનાવોની સમુચિત હકીકતો રોચક ભાષામાં એ વાતોમાં વણાયેલી હોવી જોઈએ.

સમજી શકાય એવી વાત છે, કે માનવમાત્રને પોતાના કુળ-સંસ્કારથી આવેલા ધર્મનો આગ્રહ હોય, એનો વિશેષ આદર હોય અને પોતાનું કલ્યાણ પોતાની પરંપરાના ધર્માચરણથી જ છે એવી ખરી શ્રદ્ધા પણ હોય; તેટલા માત્રથી માનવ બીજાના ધર્મ પ્રતિ અરુચિ-તિરસ્કાર દાખવે, પોતાના સિવાય બીજાનો ધર્મ કલ્યાણ કરી શકે જ નહિ એવી વૃત્તિ રાખે, એ શું ઉચિત છે? પોતાનો જ ધર્મ ઈશ્વરપ્રણીત છે અને સર્વથા સંપૂર્ણ છે, અને બીજાનો ધર્મ પાખંડ છે-મિથ્યા છે અને તદ્દન અપૂર્ણ છે એવું સમજે, એ પણ શું ઉચિત છે? મારા પિતા જેમ મારે માટે આદરણીય છે, છત્રરૂપ છે, તેમ બીજાના પિતા બીજાને માટે આદરણીય છે અને છત્રરૂપ છે એની કોઈ ના પાડી શકે ખરું? મહાસાગરમાં તરતી મારી નાવ જ પાર પહોંચાડી શકે છે અને જે બીજી બીજી નાવો ચાલે છે તે તેમાંના બેસારુઓને પાર પહોંચાડી શકવાની નથી જ, એમ કહેવું કેટલું બધું બેફકું છે? આપણામાં પરસ્પર એકબીજાના ધર્મની ઓળખ વધે અને તે દ્વારા પરસ્પર સમભાવ કેળવાય, તે માટે સભાઓ, મંડળો વગેરે ગોઠવાયાં કરવાં જોઈએ; તે જ માટે મેળો, ઉત્સવો, વનવિહારો, રમતગમતો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ પણ યોગ્યતા કરવી જોઈએ, અને બની શકે તેટલા પ્રામાણિક પ્રયત્નોદ્વારા એકબીજાના ધર્મ તરફ સમભાવ રાખવાની વૃત્તિ સર્વિશેષ ખીલે એ સારું વિવિધ પ્રયાસો ચાલ્યા જ કરવા જોઈએ; એવાં નાટકો, ભવાઈઓ, ચક્ષુચિત્રો વગેરે પણ યોગ્યતાં જોઈએ; આપણે બધા સમૂહમાં કે વ્યક્તિગત ન્યારે ન્યારે ભેગા થઈએ, ત્યારે બીજી બીજી વાતો સાથે એકબીજાના ધર્મની ખૂબી સમજવાની પણ વાતો અવશ્ય કરવી જ એવો દૃઢ નિયમ રાખવો જોઈએ. આવા પ્રયત્ન પ્રયત્નો સિવાય હજારો વર્ષથી ચાલી આવતી આ ધાર્મિક અસ્પૃશ્યતા દૂર થવાનો કે ઓછી થવાનો સંભવ નથી.

આપણા પૂર્વપુરુષોએ એટલે વૈદિક પરંપરાના તાર્કિક આચાર્યોએ જૈનપરંપરા અને બૌદ્ધપરંપરા વિશે ભારે ગૌરવસન્નતાથી બોલી

થાય એવાં અનેક ઉલ્લેખ પોતપોતાના શાસ્ત્રોમાં કરેલા છે, એવી
 ફેટલી ય કથાઓ પણ ઉપજાવી કાઢેલી છે. એ જ રીતે જૈનપરંપરાના
 અને બૌદ્ધપરંપરાના તાર્કિક પંડિતોએ વૈદિક પરંપરા સંબંધે અનેક
 ગેરસમજૂતીઓ પેદા થાય એવાં લખાણો પોતપોતાના ગ્રંથોમાં
 નોંધેલાં છે અને એવી જ ફેટલી ય દંતકથાઓ પણ જોડી કાઢેલી છે.
 એ જ પ્રમાણે જૈનપરંપરાના પંડિતોએ બૌદ્ધપરંપરાને વગોવવાનું
 અને બૌદ્ધપરંપરાના વિશુદ્ધોએ જૈનપરંપરાને વગોવવાનું ચાલુ રાખેલ
 છે. આને પરિણામે પડ્દર્શનો અને પડ્દર્શનોના તમામ સંપ્રદાયો પણ
 માંહોમાંહે એક બીજાની નિંદા કર્યાં સિવાય રહી શક્યા નથી. પરસ્પર
 તિરસ્કાર બતાવવા મિથ્યાદૃષ્ટિ, નિહનવ, નાસ્તિક વગેરે નવા નવા શબ્દો
 પણ તેમણે યોજી કાઢેલા છે. વિષ્ણુનો પૂજક શિવનું નામ ન લે;
 એટલું જ નહિ, ‘કપટું’ શીવનું એવું ‘શિવ’ ઉચ્ચારણવાળું વાક્ય
 પણ ન બોલે. મહાવીર બધે સરખા, છતાં ય શ્વેતાંબરપરંપરાનો જૈન
 દિગંબરમંદિરના મહાવીરની સામે પણ ન જીએ; અને દિગંબરપરંપરાનો
 જૈન શ્વેતાંબરપરંપરાના મહાવીરને વીતરાગ પણ ન માને—ચાટલી હાં
 મામલો પહોંચી ગયેલ છે. વૈદિક પરંપરાનો પંડિત કહેશે, કે અમે
 રવીકારેલો જ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ છે, જૈનપરંપરાનો પંડિત કહેશે, કે અમારા
 તીર્થંકરો, સિદ્ધો અને કેવળીઓ સિવાય બીજો કોઈ સર્વજ્ઞ સંભવે જ
 નહિ. બૌદ્ધપરંપરાનો પંડિત વળી એમ કહેશે, કે જુદો સિવાય
 જગતમાં બીજો કોઈ સર્વજ્ઞ થઈ શકે નહિ. આવા આવા વિવાદો
 વધતાં વધતાં પડ્દર્શનનાં તમામ તર્કશાસ્ત્રો ક્લેશમય બની ગયાં છે,
 અને એ શાસ્ત્રોને બાળનારા મૃદુ મનના છાત્રો ઉપર એ શાસ્ત્રો બારે
 દુરાગ્રહની છાપ પાડી રહ્યાં છે. આ બધાનો નિવેડો વિચારોની ઉદારતા
 દ્વારા જ લાવી શકાય એમ છે. આગળ કહ્યા પ્રમાણે પ્રત્યેક સંતાનનો
 પિતા તેને માટે પૂજનીય—માનનીય છે; તેમ પ્રત્યેક પરંપરાનો પ્રવર્તક
 તેના અનુયાયીઓ માટે સર્વજ્ઞ જ રહેવાનો અને એ વિશે કોઈ પણ
 પરંપરાવાળાએ કશો પણ વાંધો લેવો ન ધટે. આવી ઉદારતા કેળવ્યા
 સિવાય આપણામાં સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ ખીલી શકવાનો
 સંભવ નથી. એકબીજાના દેવને અસર્વજ્ઞ, કુદેવ વગેરે કહી તેમનાં

શાસ્ત્રોને અપ્રમાણ ઠરાવવા આપણા પૂર્વપુરુષોએ તર્કશાસ્ત્રો દ્વારા જે પ્રયત્ન કરેલો છે, તેનું પરિણામ ભારે ભયંકર આવેલું છે. એક-
બીજા વચ્ચે આપણામાં દ્વેષભુદ્ધિ પેદા થયેલી છે, સંગઠન જતું
રહેલ છે, એકબીજાને ધર્મ દ્વારા ઓળખવાની વૃત્તિ સમૂળગી
નાબૂદ થઈ ગયેલ છે, વધારે શું કહેવું? આવડા મોટા ગુજરાત દેશમાં
વૈદિક પરંપરાના ઠોઠ પંડિતને જઈને પૂછો, કે આપ જૈન અને બૌદ્ધ
ધર્મ વિશે ખરી હકીકત કેટલી કહી શકો એમ છો? એ જ રીતે જૈન-
પરંપરાના ઠોઠ આચાર્યને જઈને પૂછો, કે આપ વૈદિક પરંપરા વિશે ખરો
પરમાર્થ કેટલો જાતાવી શકો છો? તો મારી ખાતરી છે, કે આનો
ઉત્તર આપનારો ઠોઠ જ મળવાનો નથી. આપણા દેશમાં બૌદ્ધ-
પરંપરાનો તો પ્રચાર નથી; એટલે એ વિશે શું લખવું? આખા
દેશની વાત એક ઠોરે મૂકો, એક જૈન અને બ્રાહ્મણ બંન્ને શાખપાડોશી
તરીકે રહેતા હોય, ત્યાં પણ તેઓ એક બીજાના ધર્મનો કશો પરિચય
સાધતા હોતા નથી, સાધતા હોય તો પરસ્પર ઘુણા કે તિરસ્કારની
લાગણી જ; કયો એવો વૈદિક પંડિત છે, કે જેણે જૈન શાસ્ત્રો પરમાર્થ-
ભુદ્ધિથી વાંચવા પ્રયત્ન કયો હોય? અને કયો એવો જૈન સૂરિ છે,
કે જેણે સદ્ભાવ સાથે વૈદિક ગ્રંથો વાંચ્યા હોય? ‘ગીતા’ જેવું
પ્રસિદ્ધ પુસ્તક પણ જૈન સૂરિઓ વાંચવા આદર ન રાખે અને ઉત્તરા-
ખ્યન જેવાં પ્રસિદ્ધ જૈન પુસ્તકોને વાંચવાનો આદર બ્રાહ્મણ પંડિતો
ન રાખે, ત્યાં સુધી એક બીજા ધર્મનો ખરો પરિચય સધાવો કઠણ
છે. એમ ન થાય ત્યાં સુધી અહિંસાધર્મનું પાલન પણ અશક્ય છે.
કમનસીબ છે આપણા દેશનાં, કે જેના સાહિત્યમાં નિત્યવૈરના
સમાસવાળા ઉદાહરણમાં “બ્રાહ્મણશ્રમણમ્” નું ઉદાહરણ લખ્યું પણ
વિદ્યમાન છે, અને ભાષામાં પણ “જોગીજતિને વેર” વાળી
કહેવત શામળબદ્દની વાણીમાં જોતરી છે. આવી ભારે દુઃખદાયી
પરિસ્થિતિ વચ્ચે સર્વધર્મસમભાવની પ્રવૃત્તિ માટે ભારે પ્રયત્ન
કરવો રહ્યો. આપણે સૌએ ખાસ યાદ રાખવાનું છે, કે સર્વધર્મસમભાવ
સધાયા વિના આપણા પોતાનાં ધર્માનુષ્ઠાનોની પણ સાધના ખરી
રીતે અટકી પડી છે; બલે મંદિરોમાં ઘંટો વાગે, શંખો ફૂંકાય કે

લોકની બીડ જામે, પરંતુ ધર્મનો મૂળ પાયો અહિંસા જ નષ્ટ થઈ ગયેલ છે. હવે તો વૈદિક ધર્મ, જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ એ ત્રણના જ પરિચયથી પણ ચાલે એમ નથી; પારસી ધર્મ, ખ્રિસ્તિ ધર્મ અને ઇસ્લામ ધર્મના પણ પરિચય મેળવવો રહ્યો. કેવળ જિજ્ઞાસા બુદ્ધિ રાખીને, આદરભાવ રાખીને એ ધર્મોના રહસ્યને સમજવું જરૂરી છે. એ વિના આપણો સર્વધર્મ સમજવાનો પ્રયત્ન અધૂરો જ રહેવાનો છે. આપણે “સમો યઃ સર્વભૂતેષુ”નો જીવનવ્યાપી સિદ્ધાંત માત્ર પાઠમાં જ રહેવાનો છે; અને “મિત્તી મે સવ્વભૂતેસુ”ની વાત પણ માત્ર પોપટવાણી જ બનવાની છે. આપણા દેશની પ્રજાની અધોગતિ અટકાવવી હોય, પ્રગતિ ફેલાવવી હોય, આપણી પરતંત્રતા તોડવી હોય, સ્વતંત્રતા મેળવવી હોય, તો સંગઠન એ અમોઘ ઉપાય છે. સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિ કેળવાયા વિના ખરું સંગઠન સંભવતું નથી. માટે દેશની તમામ ધર્મસંસ્થાઓ, સાહિત્યસંસ્થાઓ અને દેશના પ્રધાન પુરુષો, પંડિત પુરુષો સર્વધર્મસમભાવનું વાતાવરણ બિભું કરવા વિશેષમાં વિશેષ આચારમય પરિસ્થિતિ આદરે અને એ વિશેષના બીજા પણ શક્ય પ્રયત્નો કરે એ ભારે જરૂરનું છે.

સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિને ટેકો આપવાના જ ઉદ્દેશથી ‘સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય’ દ્વારા, પવિત્ર ધર્મપદનો સરળ અનુવાદ કરવાનું માથે લીધું છે. જે શ્રદ્ધાથી કેઈ બૌદ્ધધર્મી આ ગ્રંથને જુએ, એવી જ શ્રદ્ધાથી આ સરળ અનુવાદ કરવાનો મારો પ્રયાસ છે. એ કેટલો સફળ થયેલ છે એ હું જાણતો નથી; પરંતુ મારી જાતને તો તે કામમાં ભારે રસ, સંતોષ અને ધર્મસ્વાદ મળ્યાં છે એમાં શક નથી.

૨

ધર્મપદના પરિચય વિશે પણ લખવું જરૂરી છે. આરંભમાં એ ગ્રંથનો બહિરંગ પરિચય કરાવી, બાદ તેના અંતરંગ પરિચયની ચર્ચા કરીશ :—

વૈદિક પરંપરામાં જે મહત્ત્વ અને આદરણીય સ્થાન શ્રી ‘ગીતા’-

નું છે, તે જ સ્થાન જ્યૌહપરંપરામાં આ ધર્મપદનું છે. બહિ-
રંગ પરિચયમાં ૧ ‘ધર્મપદ’નો અર્થ, ૨ ધર્મપદની ભાષા ૩
ધર્મપદનાં પ્રકરણો—એ ત્રણ મુદ્દાઓ પ્રધાનપણે ચર્ચવાના છે.

ધર્મપદનો અર્થ : ધર્મ અને ધર્મ એ બન્ને શબ્દો મળતા
મળતા છે, તેમનો અર્થ પણ મળતો મળતો છે. અમરકોશકાર
‘ધર્મ’ શબ્દના છ અર્થો બતાવે છે: પુણ્ય, યમ, ન્યાય, સ્વભાવ,
આચાર અને સોમપાન કરનાર. (અમરકોશ કાંડ ૩ નાનાર્થવર્ગ
શ્લો. ૧૩૮) હેમચંદ્ર અને અભિધાનપદીપિકામાં ‘ધર્મ’ શબ્દના
વિશેષ અર્થો આપેલા છે: યમ, ઉપમા, પુણ્ય, સ્વભાવ, ધનુષ્ય,
સત્સંગ, અદ્યત અહિંસા વગેરે ધર્મ, ન્યાય, રહસ્ય તથા દાનધર્મ
વગેરે ધર્મ (હેમચંદ્ર અનેકાર્થસંગ્રહ બીજી કાંડ શ્લો. ૩૧૯,
૩૨૦) ધર્મ એટલે સ્વભાવ, પરિવર્તન, પ્રજ્ઞા, ન્યાય, સત્ય, પ્રકૃતિ,
પુણ્ય, જ્ઞેય, ગુણ, આચાર, સમાધિ, નિરસતતા (?) આપત્તિ અને
કારણ વગેરે (અભિધાનપદીપિકા—અનેકતથ્યવગ્ગ ગાથા ૭૮૪)
જેમ કોશકારોએ ‘ધર્મ’ શબ્દના અનેક અર્થો બતાવેલા છે, તેમ
‘પદ’ શબ્દના પણ અનેક અર્થો બતાવેલા છે: “પદ એટલે વ્યવ-
સાય, રક્ષણ, સ્થાન, ચિહ્ન, પગ અને વસ્તુ” (અમરકોશ કાંડ ૩
નાનાર્થવર્ગ શ્લો. ૬૩) “પદ એટલે સ્થાન, અંતે વિભક્તિવાળો
શબ્દ, વાક્ય, ચિહ્ન, વસ્તુ, રક્ષણ, પગ, પગનું નિશાન, વ્યવસાય-
નિશ્ચય, બાનું” (હેમચંદ્ર અનેકાર્થસંગ્રહ બીજી કાંડ શ્લો. ૨૨૫,
૨૨૬) “પદ એટલે સ્થાન, રક્ષણ, નિર્વાણ, કારણ, શબ્દ, વસ્તુ,
અંશ, પગ, પગનું નિશાન” (અભિધાનપદ અનેકતથ્યવગ્ગ ગાથા
૮૧૯) કોઈ પણ શબ્દ બ્યારે પ્રથમ પ્રથમ પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે
તેના આટલા અથવા અર્થો હોવાનો સંભવ નથી; પરંતુ મૂળે તેનો
એક અર્થ હોય છે, પણ પાછળથી શબ્દનો વ્યવહાર વધતાં તેના

૧ જૈનપરંપરામાં આ પ્રકારનો કોઈ પ્રાચીન સંગ્રહગ્રંથ નથી;
પરંતુ એવો એક નવો સંગ્રહગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે અને તે
‘મહાવીર વાણી’ને નામે ‘સરતા સાહિત્ય મંડળ (દિલ્હી)’ દ્વારા
પ્રકાશિત થયેલ છે.

ઉપર જણાવેલા અનેક અર્થો થવા પામે છે. અર્થો એટલે પદાર્થો વા ક્રિયાઓ અનેક છે અને તેની અપેક્ષાએ શબ્દો ઘણા પરિમિત છે; માટે જ કવિઓ અને તે પછી ટીકાકારો શબ્દોના અનેક અર્થોનું સૂચન કરે છે. ‘ધર્મ’ શબ્દમાં મૂળ ‘ધૃ’ ધાતુ છે; એટલે તેનો પ્રધાન અર્થ ‘ધારણ કરવું’ છે—પોતાના સ્વભાવથી ખસી જતી વસ્તુઓનું ધારણ કરે—સ્થિર રાખે, તેનું નામ ‘ધર્મ’. ‘પદ’ શબ્દમાં મૂળ ‘પદ’ ધાતુ છે, તેનો પ્રધાન અર્થ ‘ગતિ’ અથવા ‘બોધ’ થાય છે. જેનાથી બોધ થઈ શકે, તેનું નામ પદ—અર્થાત્ વચન કે વાક્ય. વિશેષ નામ તરીકે ‘ધર્મપદ’ના ‘ધર્મ’નો અર્થ તેના ધાત્વર્થ પ્રમાણે લેવાનો છે; અર્થાત્ સદાચાર, સત્ય, અહિંસા વગેરે અર્થમાં અહીં ‘ધર્મ’ શબ્દ છે અને એ ધર્મનો જેનાથી બોધ થાય તેનું નામ પદ એટલે ‘પદ’ શબ્દનો અર્થ અહીં વાક્ય કે વચન છે. ‘ધર્મપદ’ આખા નામનો અર્થ ધર્મનાં બોધક વાક્યો. એવાં વાક્યોના સંગ્રહ માટે પણ ‘ધર્મપદ’ શબ્દને અહીં સમજવાનો છે. આ જ ગ્રંથમાં અહીં બતાવેલા અર્થ માટે ‘ધર્મ’ અને ‘પદ’ શબ્દો વપરાયેલા છે. ‘ધર્મ’ માટે શુઓ ગા. ૨૦ અને ‘પદ’ માટે શુઓ ગા. ૧-૨-૩ સહસ્રવર્ગ. કેટલાક પંડિતો ‘ધર્મપદ’નો અર્થ ‘ધર્મનો માર્ગ’ કરે છે, પરંતુ તેના કરતાં ઉપરનો અર્થ વિશેષ સંગત જણાય છે; માટે ‘ધર્મપદ’નો સળંગ અર્થ ‘ધર્મનાં વચનોનો સંગ્રહ’ અહીં સ્વીકાર્ય છે. બૌદ્ધ પરિભાષામાં ‘ધર્મ’ શબ્દ ‘ચિત્તના સ્વભાવ’ અર્થમાં પણ સાંકેતિક છે; પરંતુ ‘ધર્મપદ’ના ‘ધર્મ’નો એ પારિભાષિક અર્થ અહીં લેવાનો નથી. આ સંગ્રહની પ્રથમ ગાથામાં ‘ધર્મ’ શબ્દનો એ પારિભાષિક અર્થ લેવાયેલ છે એ ખ્યાલમાં રહે.

ધર્મપદની ભાષા : વૈદિક પરંપરાનાં ગ્રામીન શાસ્ત્રોનો મોટો ભાગ લોકભાષામાં નથી પરંતુ પંડિતોની ભાષામાં છે. એ પરંપરા મહાભાષ્યકાર પતંજલિના સમયથી પંડિતોની ભાષાને પ્રતિષ્ઠા આપે છે, ત્યારે જૈનપરંપરા અને બૌદ્ધપરંપરા મૂળથી જ લોકભાષાને

પ્રતિષ્ઠા આપે છે. વૈદિકપરંપરા (શ્રી કુમારિલ ભટ્ટ) એમ કહે છે, કે પંડિતોની ભાષામાં રચાયેલાં શાસ્ત્રો પ્રમાણભૂત છે અને લોકભાષામાં રચાયેલાં શાસ્ત્રો પ્રમાણભૂત નથી; ત્યારે જૌદ્ધપરંપરા અને જૈનપરંપરા ખાસ કોઈ ભાષાને મહત્ત્વ કે પ્રામાણ્ય ન આપતાં જે સમયે જે ભાષા લોકપ્રતિષ્ઠિત હોય, તેને પોતાના વિચારોનું વાહન બનાવે છે. ભારતવર્ષના સંતયુગમાં તમામ સંતોએ પોતાના વિચારોનું વાહન તે તે સમયની લોકભાષાને જ બનાવેલ છે; અને તેમ કરતાં તેમને પંડિતો તરફથી જે જે કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં છે, તે સૌને સુવિદિત છે. ધર્મપદની ભાષા પણ તેના સમયની લોકભાષા છે—એનું નામ માગધી ભાષા છે. જૈનશાસ્ત્રોનો પ્રધાન ભાગ અર્ધમાગધીમાં લખાયેલો છે. આ અર્ધમાગધી અને માગધીમાં ઝાલાવાડની ભાષામાં અને ગોણિયવાડની ભાષામાં જેટલું અંતર છે તેનાથી કશું વિશેષ અંતર નથી. માગધી એટલે મગધની પ્રચલિત ભાષા અને અર્ધમાગધી એટલે મગધ અને મગધ બહારના પ્રદેશની પ્રચલિત ભાષા. હમણાં હમણાં ‘માગધી’ને બદલે જૌદ્ધસાહિત્યની ભાષા માટે ‘પાલિ’ શબ્દ વિશેષ જ્ઞાતિ પામેલ છે; પરંતુ ખરી રીતે ‘પાલિ’ શબ્દ કોઈ પ્રકારની ભાષાનો સૂચક નથી. ‘પાલિ’ શબ્દને અમુક ભાષાનો વાચક સમજી આપણુ દેશના અને પરદેશના મોટા મોટા પંડિતોએ એની વ્યુત્પત્તિ માટે અનેક પ્રકારની ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાઓ કરેલી છે: પાટલિપુત્રનો ‘પાટલિ’ ભાગ, પલ્લિ, પાલિ, પંકિત, મારવાડનું ‘પાલિ’ ગામ, ‘પહેલવી’ શબ્દ વગેરે અનેક શબ્દો સાથે ભાષાવાચક ‘પાલિ’ શબ્દનો સંબંધ જોડવા પ્રયાસો થયા છે; પરંતુ તે બધા અસંગત છે. જ્યાં મૂળે ‘પાલિ’ શબ્દ ભાષાવાચક ન હોય, ત્યાં એ બધી સ્વૈરકલ્પનાઓ બંધ ખેસે પણ શી રીતે? માગધી ભાષામાં પરિચાય કે પલિચાય શબ્દ ‘ધર્મ’ના ઉપદેશ’ના અર્થમાં પ્રચલિત^૧ છે. તેનું એક બીજું ઉચ્ચારણ પાલિચાય થાય છે. આ ‘પાલિચાય’ શબ્દનું જ ટૂંકું ઉચ્ચારણ ‘પાલિ’ શબ્દ છે. જુદા ભગવાને જે જે ઉપદેશો આપેલા છે, તે તમામનું નામ પાલિચાય કે

૧ જુઓ અભિધાનપ્પદીપિકા ત્રીજું કાંડ સ્લો. ૮૩૭

પાલિ છે; એટલે એ ઉપદેશો જે ભાષામાં અપાયા કે લખાયા, તેનું નામ પણ પાલિ પ્રચલિત થયું; એટલે આ ‘પાલિ’ શબ્દનો ઇતિહાસ છે. ધર્મપદની ભાષા માગધી છે અને ખુદના ઉપદેશોની દૃષ્ટિએ તેને ‘પાલિ’ શબ્દથી પણ કહી શકાય; બાકી ભાષાનું નામ તો પાલિ નથી જ. આ સાથે ‘ધર્મપદ’ના સમય વિશે પણ થોડો વિચાર કરી લઈએ : ખરેખરી લિપિમાં લખેલું એક પ્રાકૃત ખંડિત (હસ્તલિખિત) ધર્મપદ ચિની તુર્કસ્તાનમાં ખોટાન પાસે મળી આવેલ છે. ઐતિહાસિકોનો એવો મત છે, કે તેનો સમય ઈ. સ. ત્રીજા સૈકાનો છેલ્લો ભાગ હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે, કે આ માગધી ભાષાનું ધર્મપદ એ પ્રાકૃત ધર્મપદ કરતાં ઘણું પ્રાચીન હોવું જોઈએ.

ધર્મપદનાં પ્રકરણો : આ મુદ્દામાં ધર્મપદમાં વર્ણવેલી હકીકત અને તેનાં પ્રકરણો વિશે વિચારવાનું છે. ધર્મપદના આરંભમાં જ જણાવેલ છે, કે “અધા વિચારોમાં મન આગેવાન છે”. “કોઈ દુષ્ટ મનથી ખોલે કે બીજી કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે, તેની પાછળ દુ.ખ ચાલ્યા કરે છે.” આમ કહીને ખુદ ગુરુ મનશુદ્ધિની અગત્ય ઉપર વિશેષ ભાર મૂકે છે. વૈદિક પરંપરામાં અને જૈનપરંપરામાં પણ “મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધ-મોક્ષયોઃ” કહીને સંકલ્પશુદ્ધિ ઉપર સવિશેષ ભાર મૂકેલો છે. સંકલ્પશુદ્ધિ સિવાય શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી અને તે વિના વ્યક્તિને કે સમૂહને સુખ સંતોષ મળવાનો સંભવ નથી. એ માટે સત્ય, સંયમ, સંતોષ, અપરિગ્રહ, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, પ્રજાવિકાસ વગેરે ગુણો ખીસવવા જોઈએ અને ક્રોધ, દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, વૈર, લોભ, મોહ, હિંસા, અસત્ય વગેરે દુર્ગુણોને છોડી દેવા જોઈએ. આ જ હકીકત આરંભથી અંત સુધી આ ગ્રંથમાં વર્ણવાયેલી છે. કોઈ વિવેકી સંગ્રહકારે આ હકીકતને આ ગ્રંથમાં છઠ્ઠીશ વર્ગોમાં ગોઠવેલી છે; અને વર્ગમાં આવતી હકીકત ઉપરથી કે વર્ગના આરંભમાં આવતા શબ્દો ઉપરથી વા વર્ગની રચનાપદ્ધતિને આધારે અમુક અમુક ગાથાના સમૂહને અમુક અમુક વર્ગનાં નામ અપાયેલાં માલૂમ પડે છે. પહેલા વર્ગનું નામ ‘યમક’ વર્ગ છે. તેમાં બધે ગાથાદારા સામસામા વિરોધી વિષયોનું નિરૂપણ

છે. મહેલી ગાથામાં દુઃખ વિશે અને બીજી ગાથામાં સુખ વિશે; એ જ પ્રમાણે, ત્રીજી ગાથામાં વૈરની અશાંતિ વિશે અને ચોથી ગાથામાં વૈરની શાંતિ વિશે; સાતમી ગાથામાં મારના પ્રભાવ વિશે અને આઠમી ગાથામાં મારના અસામર્થ્ય વિશે વર્ણવેલું છે; અર્થાત્ ગાથાના યમક (એડી) દ્વારા પ્રથમ વર્ગમાં વિષય વર્ણન કરેલ છે, માટે તેનું નામ 'યમકવર્ગ'; બીજા 'અપ્રમાદવર્ગ'નો વિષય તેના નામ દ્વારા જ બહુતો છે. ત્રીજા 'પુષ્પવર્ગ'માં બધી થઈને સોળ ગાથાઓ છે, તેમાં માત્ર સાતમી અને ચૌદમી એ એ ગાથા સિવાય બાકીની બધી ગાથાઓમાં 'પુષ્પ' શબ્દનો કોઈ ને કોઈ પ્રકારે ઉલ્લેખ આવે છે; એટલે આ વર્ગમાં ઉપમા તરીકે 'પુષ્પ' શબ્દનો ઉપયોગ છે, તેમ તેના બરા અર્થમાં પણ તેનો પ્રયોગ (ગા. ૬) છે; તથા 'કામદેવનાં શસ્ત્રો' અર્થમાં અને 'વાસના' અર્થમાં પણ તે અહીં વપરાયેલો છે; અને ન્યાં 'પુષ્પ' શબ્દનો ચોક્કસ ઉલ્લેખ નથી, ત્યાં પણ સુગંધવાળી વસ્તુઓની હકીકત આવેલી છે, એટલે આ વર્ગનું નામ 'પુષ્પવર્ગ' ગોઠવ્યું જણાય છે. આ વર્ગમાં આવેલી છઠ્ઠી ગાથા વર્ગના પ્રચલિત ભાવમાં બરાબર ગોઠવાતી નથી; પરંતુ સંગ્રહકારે તેમાં 'પુષ્પ' શબ્દ આવેલો જોઈને તેને આ વર્ગમાં ગોઠવી દીધી લાગે છે. પાંચમા વર્ગની સોળ ગાથાઓમાં 'આસ' શબ્દના ઉલ્લેખવાળી વધારે ગાથાઓ છે; એટલે આ વર્ગને 'આસવર્ગ' કહેલો જણાય છે. છઠ્ઠા વર્ગની ગાથાઓમાં પંડિતોના આચરણો વિશેની હકીકતો બતાવેલ છે અને તેમાં કોઈ કોઈ ગાથામાં 'પંડિત' શબ્દનો ઉલ્લેખ પણ છે, તેથી એનું નામ 'પંડિતવર્ગ' કહેવું લાગે છે. આઠમા વર્ગની ગાથાઓમાં સદસ્ર અને શત સંખ્યા આપીને જે કહેવાનું છે, તે કહી બતાવેલ છે. અને પ્રારંભની ગાથામાં 'સદસ્ર' શબ્દનો ઉલ્લેખ પણ છે; માટે એનું નામ 'સદસ્રવર્ગ' રાખેલું હોઈ શકે. નવમો નાગવર્ગ: નાગ એટલે હાથી. 'હાથી યુદ્ધમાં વિશેષ કામ આવે છે'. 'હાથી વનમાં એકલો ફરે છે', એનું રૂપક કરીને સાધકે 'હાથી' જેવા થવાની વૃત્તિ રાખવી એ સૂચના આ વર્ગમાં છે; માટે આનું નામ નાગવર્ગ. 'નાગ' ઉપરાંત અહીં 'હાથી' અર્થના બીજા 'કુંઠર' 'માતંગ' 'હાથી' શબ્દો પણ

વપરાયેલા છે. તેરમા વર્ગની તમામ ગાથાઓમાં લોક, પરલોક, દેવલોક કે સત્વલોક શબ્દનો નિર્દેશ કરીને કહેવાની હકીકત કહેલી છે, તેથી તેનું નામ ‘લોકવગ્ગ’ રાખેલું જણાય છે. એકવીશમો ‘પ્રકીર્ણવર્ગ’ પ્રકીર્ણક એટલે પરચૂરણ. આ વર્ગમાં કેટલીક પરચૂરણ હકીકતો આપેલી છે અને સાથે શ્રી બુદ્ધના શ્રાવકો, શ્રી બુદ્ધનો ધર્મ, શ્રી બુદ્ધનો સંઘ વગેરે વિશે સાંપ્રદાયિક લાગે તેવી હકીકત આપેલી છે. બીજા કોઈ સંપ્રદાયની આમાં અવગણના નથી; પરંતુ પોતાના સંપ્રદાયનો સવિશેષ ઉત્કર્ષ સૂચવેલો છે; અર્થાત્ જે લોકો બુદ્ધના શ્રાવક હોય, તેઓ આવા પ્રકારના હોય છે એવી હકીકત આપેલી છે ત્યારે બીજાના અનુયાયી વિશે કશું જણાવેલ નથી. આજ રીતે, બાકીના તમામ વર્ગોનાં નામો ધર્મપદના સંગ્રહકારે ગોઠવેલાં છે. ગાથાઓની સંકલનામાં કોઈ ખાસ તત્ત્વની યોજના જણાતી નથી; પરંતુ આ ચારસો ને ત્રેવીશ ગાથાનો સંગ્રહ સળંગ રાખવા જતાં કદાચ વિશેષ દીર્ઘકાય થઈ જવાનો સંભવ હોઈ સંગ્રહકારે પોતાની ધૃષ્ટા પ્રમાણે એના વિભાગ કરેલા લાગે છે. હજુ પણ બરાબર પૃથક્કરણ કરવામાં આવે, તો એકબીજા વર્ગની ગાથા એકબીજા વર્ગમાં સમાઈ શકે એમ છે; એટલે કે ‘નિરયવગ્ગ’ની ગાથા ‘બાલવગ્ગ’માં, ‘બુદ્ધવગ્ગ’ની ગાથા ‘પંડિતવર્ગ’માં—એમ કેટલાય વર્ગોની ગાથા બીજા વર્ગોમાં ગોઠવી શકાય એમ છે. અને જે ગાથાઓ ક્યાંય ન ગોઠવાય એવી નીકળે, તેને માટે વળી એક જુદો વર્ગ પાડી શકાય અથવા તેમને પ્રકીર્ણક વર્ગમાં મૂકી શકાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ, કે આ વર્ગની યોજના પાછળ કોઈ વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ જણાતો નથી. સુગમ રીતે કંઈક રાખવા માટે આ વર્ગની યોજના થઈ હોય એમ બાસ થાય છે. આ પ્રસંગે સમગ્ર બૌદ્ધસાહિત્યનો પરિચય અને તેમાં ધર્મપદનું સ્થાન એ વિશે જરૂર લખવું જોઈએ; પરંતુ એ બધું લખવા જતાં એક મોટો નિબંધ લખવો પડે અને ‘સરતું સાહિત્ય’ની શ્રેણીમાં આમ કરવું ન પોસાય એમ સમજીને જ એ બધું લખવું જતું કરું છું; અને એ બાબતની જિજ્ઞાસા રાખનારાઓને વિદ્યાપીઠવાળા ‘ધર્મપદ’ની પ્રસ્તાવના વાંચવાની ભલામણ કરું છું.

ધર્મપદના અંતરંગ પરિચય વિશે વૈદિક પરંપરા સાથે અને જન-પરંપરા સાથે તેનાં વચનોની તુલના કરવા ઉપરાંત તેમાં આવેલા આત્મ-વર્ગ અને બ્રાહ્મણવર્ગ વિશે ખાસ વિવેચન કરવાનું છે. એ વિવેચન કરતાં પહેલાં ભારતીય માનસના ખરા પારખુ કવિકુળગુરુ શ્રી રવીંદ્રનાથ ઠાકુર મહાશયે ધર્મપદ વિશે જે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરેલ છે, તેનો થોડો ઉતારો અહીં આપવો ઉચિત જણાય છે. તેઓ કહે છે, કે— “ધર્મપદની વિચારપદ્ધતિ આપણા દેશમાં હમેશાં ચાલતી આવેલી વિચારપદ્ધતિનો જ સાધારણ નમૂનો છે. ખુદે આ બધા વિચારોને ચારે તરફથી ખેંચી, પોતાના કરી, ખરાખર ગોઠવી રથાથી રૂપમાં મૂકી દીધા; જે છૂટુંછવાયું હતું, તેને એકતાના સૂત્રમાં પરીવીને માણસો-ને ઉપયોગમાં આવે એવું કર્યું. તેથી જ જેમ ભારતવર્ષ પોતાનું સ્વરૂપ ભગવદ્ગીતામાં પ્રકટ કરે છે, ગીતાના ઉપદેશોએ ભારતના વિચારોને જેમ એકસ્થાને એકત્રિત રૂપ આપ્યું છે, તે જ પ્રમાણે ધર્મપદ ગ્રંથમાં પણ ભારતના મનનો પરિચય આપણને થાય છે. તેથી જ ધર્મપદમાં શું, કે ગીતામાં શું, એવી અનેક વાતો છે, જેના જેવી જ બીજી ભારતના બીજા અનેક ગ્રંથોમાં મળી આવે.”

“હવે સવાલ એ છે, કે કલ્યાણને શા માટે માનવું? સમસ્ત ભારતવર્ષ શું સમજીને લાભ કરતાં કલ્યાણને, પ્રેય કરતાં શ્રેયને અધિક માને છે? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ.”

“જે વ્યક્તિ સંપૂર્ણ છે, તેને સારું-નરસું કાંઈ નથી. આત્મ-અનાત્મના યોગમાં સારાં-નરસાં સકળ કર્મનો ઉદ્ભવ છે; એટલે પ્રથમ આ આત્મ-અનાત્મના સત્ય સંબંધનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે. આ સંબંધનો નિર્ણય કરવો અને તેનો સ્વીકાર કરીને જીવનકાર્ય ચલાવવું, એ હમેશાં ભારતવર્ષની સર્વથી મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હતી.”

“ભારતવર્ષમાં આશ્રય તો એ દેખાઈ આવે છે, કે ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયે આ સંબંધનો નિર્ણય ભિન્ન ભિન્ન રીતે કર્યો છે; છતાં વ્યવ-હારમાં સર્વ એક જ રથે આવીને મળ્યા છે. ભિન્ન ભિન્ન અને સ્વતંત્ર રીતે ભારતવર્ષે એક જ વાત કહી છે.”

“એક સંપ્રદાય કહે છે : આત્મ-અનાત્મ વચ્ચે કાંઈ ભેદ ખરો

નથી. બેદની પ્રતીતિ થાય છે તેનું કારણ અવિદ્યા છે.”

“ પરંતુ જો એક સિવાય બીજું નથી, તો સારા-નરસાનો કાંઈ સવાલ જ રહેતો નથી. પણ એમ સહેલથી તેનો ફડચો આવતો નથી. જે અજ્ઞાનથી એક વસ્તુ તે જે છે એમ જણાય છે, તે અજ્ઞાનનો નાશ કરવો જોઈએ—નહિ તો માયાના ચક્રમાંથી દુઃખનો અંત નહિ આવે. આ લક્ષ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને અમુક કાર્ય સારું કે નરસું તે નક્કી કરવું જોઈએ.”

“ બીજો એક સંપ્રદાય કહે છે : આ સંસાર ફરે છે તેની સાથે બંધાઈને આપણે વાસનાને લીધે ફરીએ છીએ, દુઃખી થઈએ છીએ. એક કર્મ સાથે બીજા કર્મને એમ અંતહીન કર્મશૃંખલા રચ્યાં જઈએ છીએ. તે કર્મપાશનું છેદન કરી મુક્ત થવું, એ જ મનુષ્યનું એક માત્ર ધ્યેય છે.”

“ પરંતુ ત્યારે તો સકળ કર્મ જ બંધ કરવાં પડે. તેમ નથી. એટલો સહેલથી ફડચો નથી આવતો. કર્મને એવી રીતે નિયંત્રિત કરવાં જોઈએ, કે જેથી કર્મનાં દુષ્કેશ બંધન ધીમે ધીમે શિથિલ થતાં જાય. આ દિશામાં દૃષ્ટિ રાખીને કયું કર્મ અશુભ તે નક્કી કરવું જોઈએ.”

“ ત્રીજો એક સંપ્રદાય કહે છે : આ સંસાર ભગવાનની લીલા છે. આ લીલાના મૂળમાં તેનો પ્રેમ છે, આનંદ છે; તે સમગ્ર શકીએ તેમાં જ આપણી સાર્થકતા છે.”

“ આ સાર્થકતાનો ઉપાય પણ પૂર્વોક્ત એ સંપ્રદાયોના ઉપાયથી વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી. આપણી વાસના દાખાં શકીએ નહિ, તો ભગવાનની ઇચ્છા સમગ્ર શકીએ નહિ. ભગવાનની ઇચ્છામાં જ પોતાની ઇચ્છાનું સુક્તિદાન તે જ ખરી મુક્તિ છે. તે મુક્તિને લક્ષ્યમાં રાખીને શુભાશુભ કર્મનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.”

“ જેમણે અદ્વૈતાનંદને લક્ષ્ય રાખ્યું છે, તેઓ પણ વાસના-મોહનું છેદન કરવા ઉદ્ધમ કરી રહ્યા છે; જેઓ કર્મની અનંત શૃંખલામાંથી મુક્તિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા છે, તેઓ પણ વાસનાને છેદી નાખવા

છત્થે છે; અને ભગવાનના પ્રેમમાં જેઓ પોતાની જાતને લીન કરી દેવામાં શ્રેય માનનારા છે, તેઓ પણ વિષયવાસનાને તુચ્છ ગણવાનો ઉપદેશ કરે છે.”

“જે આ સઘળા ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયના ઉપદેશ જ માત્ર આપણા જ્ઞાનનો વિષય હોત, તો તો આપણા પરસ્પર વિરોધનો પાર ન રહેત; પરંતુ આ ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોએ તેમના ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વને આચારમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે તત્ત્વ ગમે તેટલું સૂક્ષ્મ અથવા ગમે તેટલું સ્થૂલ હોય અને તેનું વ્યવહારમાં અનુસરણ કરવાને ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ પડે, તોપણ આપણા ગુરુઓએ નિર્ભય ચિત્તે તે સર્વનો સ્વીકાર કરીને તે તત્ત્વને આચારમાં સફળ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.”

x x x

“એટલે તત્ત્વજ્ઞાન જેટલે દૂર પહોંચ્યું છે, તેટલે દૂર ભારતવર્ષ આચારને પણ ખેંચી ગયું છે. ભારતવર્ષે વિચાર તથા આચારમાં ભેદ માન્યો નથી; તેથી જ આપણા દેશમાં કર્મ એ જ ધર્મ છે. આપણે કહીએ છીએ, કે મનુષ્યના કર્મમાત્રનું ચરમ લક્ષ્ય કર્મદ્વારા મુક્તિ છે. મુક્તિના ઉદ્દેશથી કર્મ કરવું એ ધર્મ છે.”

“પ્રથમ જ કહી ગયા છીએ, કે વિચારની બાબતમાં આપણામાં જેટલી વિભિન્નતા છે, તેટલી જ આચારની બાબતમાં એકતા છે. અદ્વૈતાનુભવને મુક્તિ કહો, અથવા સંસ્કાર જેમાંથી જતા રહ્યા છે તેવા નિવાર્ણને મુક્તિ માનો, અથવા ભગવાનના અપરિમેય પ્રેમાનંદને જ મુક્તિ ગણો, પ્રકૃતિભેદને લીધે મુક્તિનો અમુક આદર્શ અમુક માણસને આકર્ષણ કરે, પણ તે મુક્તિને માર્ગે જવાના ઉપાયમાં તો એક પ્રકારની એકતા જ છે. તે એકતા બીજી કાંઈ નહિ પણ કર્મમાત્રને નિવૃત્તિ તરફ વાળવાની છે. સીડીની પાર જવાનો ઉપાય સીડી જ છે, તેમ ભારતવર્ષમાં કર્મની પાર જવાનો ઉપાય કર્મ જ છે. આપણાં સઘળાં શાસ્ત્રપુરાણોમાં આ જ ઉપદેશ છે; અને આપણો સમાજ આ જ ભાવના ઉપર રચાયેલો છે.” *

* ‘પ્રાચીન સાહિત્ય’: પૃ. ૧૦૧, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮ અને ૧૦૯

આપણા કવિવરનું વિવેચન એટલું બધું સ્પષ્ટ છે, કે તે વિશે કશું લખવાપણું રહેતું નથી; છતાં આપણામાંના જે કેટલાક અનુભવ-પ્રમાણુકો નથી, કેવળ શાસ્ત્રપ્રમાણુકો છે, તેમને સારુ વૈદિક પરંપરાનાં અને જૈનપરંપરાનાં વચનોનો સંક્ષિપ્ત સાર આપવાથી એ વિવેચન વિશેષ ઉપાદેય અને એ દૃષ્ટિથી આ નીચે તે બન્ને પરંપરાનાં મૂળ વચનો નહિ પણ તેમનો સંક્ષિપ્ત સાર આપી દઉં. મહાભારત શાંતિ-પર્વ અધ્યાય ૨૯૯માં બીષ્મ પિતામહે સાધ્યો અને હંસનો સંવાદ ધર્માન્વિજ્ઞાસુ રાજા યુધિષ્ઠિરને જે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યો છે, તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે :—

“યુધિષ્ઠિર યોધ્યા : ‘હે પિતામહે ! વિદ્વાન મનુષ્યો એમ કહે છે, કે સંસારમાં સત્ય, સંયમ, ક્ષમા અને પ્રજ્ઞા પ્રશંસાપાત્ર છે; તો આ વિશે તમારો શો અભિપ્રાય છે ?’

“બીષ્મ યોધ્યા : ‘હે રાજા યુધિષ્ઠિર ! આ વિશે તને એક સંવાદ કહી સંભળાવું છું. સાધ્યોએ હંસને મોક્ષધર્મ વિશે પૂછ્યું અને હંસે તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આપ્યો :—

મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તપ અને સંયમ આચરવાં, સત્ય બોલવું, મનનો જય કરવો, હૃદયની બધી ગાંઠોને કોરે કરીને પ્રિય તથા અપ્રિય વૃત્તિઓને પોતાના કળ્મશમાં રાખવી, કોઈનું હૈયું બેદાર્થ જય એવાં વચન ન બોલવાં, ક્રૂર વાણી ન બોલવી. હલકી વૃત્તિઓ-વાળા પાસેથી શાસ્ત્રને ન સમજવાં, જેનાથી બીજને ઉદ્વેગ અને બળતરા થાય એવી વાણી ન બોલવી, સામે બીજે કોઈ વચનનાં બાણોથી આપણને વીધે, તો એ સમયે શાંતિ જ રાખવી. રોષે ભરાવાનો પ્રસંગ આવતાં જે પ્રસન્નતા દાખવે છે, તે બીજનાં સુકૃતોને લઈ લે છે. અન્યનો તિરસ્કાર કરનારા ભભકતા ક્રોધને જે માણસ કળ્મશમાં રાખે છે, તે મુદિત અને ઈર્ષ્યા વગરનો બીજનાં સુકૃતોને લઈ લે છે. કોઈ આક્રોશ કરે, તોપણ સામે કશું બોલવું નહિ; કોઈ મારે તો હમેશાં સહન જ કરવું—આ જાતની રીતને આર્ય પુરુષો સત્ય, સરળતા અને અક્રૂરતા કહે છે. સત્ય વેદનું રહસ્ય છે, સત્યનું રહસ્ય સંયમ છે, સંયમનું રહસ્ય મોક્ષ છે—

આ અતુશાસન બધા લોકોનું છે. જે કોઈ જોર પર આવેલા પોતાની વાણીના વેગને, મનના વેગને, ક્રોધના વેગને, તૃષ્ણાના વેગને, પેટના વેગને અને ઉપરથના વેગને સારી રીતે સહન કરે છે, તેને જ હું આદ્યજ્ઞ કહું છું, મુનિ કહું છું. ક્રોધ કરનારાઓ કરતાં અક્રોધી ઉત્તમ છે, સહન નહિ કરનારાઓ કરતાં સહન કરનારો ઉત્તમ છે, જનાવર કરતાં માણસ ઉત્તમ છે અને અજ્ઞાની કરતાં જ્ઞાની જ ઉત્તમ છે. પંડિત પુરુષ અપમાન મળતાં અમૃત મળવા જેવી સંતૃપ્તિ અનુભવે. અપમાન પામેલો મુખે મૂંઝે અને અપમાન કરનાર નાશ પામે. જે કોઈ ક્રોધી હોઈને યજ્ઞ કરે, દાન દે, તપ તપે, હોમ કરે, તેનું બધું યમરાજા હરી જાય છે: ક્રોધી માણસનો એ બધો શ્રમ અદ્યજ્ઞ થાય છે.”

હવે જૈનપરંપરાનાં આચારઅંગસૂત્રનાં વચનોનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે છે:—

“આ સંસારી જીવ અનેક કામોમાં ચિત્તને દોડાવે છે. તે ચાળણી કે દરિયા જેવા લોભને ભરપૂર કરવા મથે છે; તેથી તે ખીજ્જીઓને મારવા, હેરાન કરવા, કબજે કરવા, દેશને હણવા, દેશને હેરાન કરવા અને દેશને કબજે કરવા તૈયાર થાય છે.

“પરાક્રમી સાધકે ક્રોધ અને તેનું કારણ જે ગર્વ તેને બાંગી નાખવાં અને લોભને લીધે મોટા દુઃખથી ભરેલી નરકગતિએ જવું પડે છે એમ જાણવું; માટે મોક્ષના અર્થાં સાધક વીર પુરુષે હિંસાથી દૂર રહેવું અને શોક-સંતાપ ન કરવા.

“હે પુરુષ ! તું જ તારો મિત્ર છે; શા માટે બહાર મિત્રને શોધે છે ?”

“હે પુરુષ ! તું તારા આત્માને જ કબજે કરી રાખીને દુઃખથી છૂટી શકીશ.”

“હે પુરુષ ! તું સત્યને જ બરાબર સમજ. સત્યની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા બુદ્ધિમાન સાધકો મૃત્યુને તરી જાય છે અને ધર્માચરણ કરીને કલ્યાણને સારી રીતે જીએ છે.”

“આ જગતમાં જે ઠાઠા શ્રમણો તથા બ્રાહ્મણો છે, તેઓ જુદા જુદા વિવાદ કરે છે—જેમ કે ‘અમે દીકું છે, અમે સાંભળ્યું છે, અમે માન્યું છે, અમે નક્કી જાણ્યું છે તથા ચારે બાજુ ઉપર નીચે તપાસી જોયું છે, કે સર્વ પ્રાણ, સર્વ ભૂત, સર્વ જીવ તથા સર્વ સત્ત્વો હણવા યોગ્ય છે, દયાવવા યોગ્ય છે, પકડવા યોગ્ય છે, સંતાપ આપવા યોગ્ય છે અને કતલ કરવા યોગ્ય છે; એમ કરતાં કશો દોષ થતો નથી.’

“આ વચન અનાયોગ્યું છે.

“તેમનામાં જેઓ આર્ય પુરુષો છે તેઓ એમ કહી ગયા છે, કે ‘એ તમારું દીકું, સાંભળ્યું, માનેલું, નક્કી જાણેલું અને ચારે બાજુ તપાસી જોયેલું ખરાબર નથી. તમે જે એવું કહો છો, કે ‘સર્વ જીવોને મારવામાં કશો દોષ નથી’, એ તમારું કથન અનાય્ય વચનરૂપ છે.

“અને અમે તો એમ કહીએ છીએ, એમ બાપણ કરીએ છીએ, એમ પ્રરૂપણા કરીએ છીએ અને એવું પ્રજાપન કરીએ છીએ, કે તમામ જીવોને હણવા નહિ, દયાવવા નહિ, પકડવા નહિ, સંતાપ આપવો નહિ અને કતલ કરવા નહિ. એમ કરવામાં કશો દોષ નથી, એ આર્યવચન છે.”

“હે પ્રવાહીઓ ! અમે તમને પૂછીશું, કે તમને શું સુખ અપ્રિય છે કે દુઃખ અપ્રિય છે ?

“હે પુરુષ ! જેને તું હણવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; જેને તું દયાવવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; જેને તું સંતાપ આપવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; જેને તું પકડવાનો—તાણે કરવાનો—વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે; અને જેની તું કતલ કરવાનો વિચાર કરે છે, તે તું પોતે જ છે. સરળ પુરુષો આવી સમજ ધરાવે છે; માટે ઠાઠા જીવને હણવો નહિ અને બીજા પાસે હણાવવો પણ નહિ.” x

બૌદ્ધપરંપરાનો આ ‘ધમ્મપદ’ ગ્રંથ વાચકોની સામે જ છે. એટલે એમાંથી કોઈ વચનો લઈને અહીં આપતો નથી, બાકી, ઉપર ‘મહાભારત’માં અને ‘આચાર્યગ’માં જે ભાવનાં વચનો કહ્યાં છે, તે જ ભાવનાં વચનો ‘ધમ્મપદ’માં ભર્યાં પડ્યાં છે; એટલે વાચકો પોતાની મેળે જ એની તુલના કરી શકશે.

ઉપર આપેલાં વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ પરંપરાઓનાં વચનોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે, કે આપણા મહાકવિના કહેવા પ્રમાણે એ ત્રણે પરંપરાના પ્રાચીન ગ્રંથો સમગ્ર ભારતવર્ષના મનનો પરિચય આપે છે. આર્ય ભાષાઓના પ્રવાહો જુદા જુદા ફંટાયા છે; છતાં કોઈ પણ પ્રખર ભાષાશાસ્ત્રી તે જુદા જુદા પ્રવાહોનું પરસ્પર તોલન કરીને એમ કહી શકે એમ છે, કે એ તમામ આર્ય ભાષાઓના મૂળમાં એક જ પ્રવાહ કામ કરે છે; તેમ ધર્મના પ્રવાહો જુદા જુદા ભલે ફંટાયા અને તેનાં બાહ્ય કલેવરો ભલે વિરૂપ થઈ ગયાં, છતાં તે બધાના મૂળમાં એક શ્રેયનિષ્ઠા અથવા આત્મનિષ્ઠા કામ કરી રહી છે એમ કોઈ પણ ધર્મપ્રવાહોનો મર્મસ્પર્શી અભ્યાસી કહી શકે એમ છે; અને આમ છે માટે જ આપણે એક બીજા પ્રવાહને ઝોળખવા બુદ્ધિ-પૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને આપણી માનસિક કે દુન્યવી શાંતિ માટે સર્વધર્મસમભાવની ભાવના આપણામાં પ્રબળપણે ઢેળવવી જોઈએ.

હવે અહીં એ બતાવવાનું છે, કે એ ત્રણે પ્રવાહના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં શબ્દરચના પણ કેટલી બધી એક સરખી છે. આ નીચે જે વચનો આપવાનાં છે, તેમાં ઐતિહાસિક ક્રમ પ્રમાણે વૈદિક વચનો પ્રથમ ભાગમાં મૂકેલાં છે અને જૈન વચનો બીજા ભાગમાં મૂકેલાં છે. સરખામણીની યોજના બે ભાગમાં આ પ્રમાણે છે:-

પ્રથમ ભાગમાં પડેલો *અર્થ, પછી વૈદિક વચન અને તેની સામે ધમ્મપદનું વચન. એ જ પ્રમાણે બીજા ભાગમાં પડેલો *અર્થ, પછી જૈન આગમનું વચન અને તેની સામે ધમ્મપદનું વચન.

* શાંતિપર્વ અને જૈનવચનોના ઉપરની પંક્તિવાર શબ્દરૂઢિ : આ બધા અર્થો ટિપ્પણમાં આપેલા છે.

મહાભારત-શાંતિપર્વ

મૃત્યુરાપચતે મોહાત્ । પૃ૦ ૨૯૯
સત્યેન આપચતેઽમૃતમ્ । પૃ૦ ૫૩૩

પ્રજ્ઞાપ્રાસાદમારુદ્ધ

હ્યશોચ્યઃ શોચતો જનાન્

ભૂમિષ્ઠાનિવ શૈલસ્થઃ

સર્વાન્ પ્રાજ્ઞોઽનુપश्यति ॥

ઉત્તમાં લુક્ષ્મિમાસ્થાય

બ્રહ્મભૂયાન્ ભવિષ્યસિ

સંતીર્ણઃ સર્વસંસારાત્

પ્રસન્નાત્મા વિકલ્મષઃ ॥

ભૂમિષ્ઠાનીવ ભૂતાનિ

પર્વતસ્થો નિશામય ।

અક્રુદ્યન્ અપ્રહૃષ્યશ્ચ

ન નૃશંસમતિસ્તથા ॥

પૃ૦ ૪૭૪ મૂળ અને ટીકા

પુષ્પાણીવ વિચિન્વન્તમ્

અન્યત્ર ગતમાનસમ્ ।

મોહને લીધે મૃત્યુ થાય છે.

સત્યને લીધે અમૃત મળે છે—

અમર થવાય છે.

પ્રજ્ઞાના પ્રાસાદ ઉપર ચડીને શોક

વગરનો શોક કરતા જનોને

પર્વત ઉપર રહેલો જમીન ઉપર

રહેલાની પેઠે પ્રાણબધાને જુએ.

ઉત્તમયુક્તિનો આશ્રય કરીને

અભ્રૂપ થઈશ

ધર્મપદ

પમાદો મચ્ચુનો પદં ।

અપ્પમાદો અમતપદં ।

અપ્રમાદવર્ગ, ૧

પજ્ઞાપ્રાસાદમારુદ્ધ

અસોકો સોક્ષિત્તિં પજં ।

પવ્વતટ્ઠો વ મુમ્મદ્દે

ધીરો વાલે અવેક્સતિ ॥

અપ્રમાદવર્ગ, ૮

પુષ્પાનિ હેવ પચિન્તં

વ્યાસત્તમનસં નરં ।

સર્વસંસારથી તરી ચૂકેલો

પ્રસન્ન-આત્મા, પાપ વગરનો

જમીન ઉપર રહેલાંની પેઠે ભૂતોને

પર્વત ઉપર રહેલો હોતેમ જો

કોઈ ન કરતો, હર્ષ ન કરતો

તથા અક્રૂર મનવાળો.

જાણે કે પુષ્પોને ન વીણતો હોય

જેનું મન બીજે રહેલું છે, એવા

તેને

વૃક્ષીવોરણમાસાય
 મૃત્યુરાદાય ગચ્છતિ ॥ ૫૦ ૨૬૯
 સંચિન્વાનકમેવૈનં
 કામાનામવિતૃપ્તકમ્ ।
 વ્યાગ્રઃ પશુભિવાદાય
 મૃત્યુરાદાય ગચ્છતિ ॥ ૫૦ ૨૬૯
 પુષ્પાણીવ વિચિન્વન્ત-
 મન્યત્ર ગતમાનસમ્ ।
 અનવાપ્તેષુ કામેષુ
 મૃત્યુરભ્યેતિ માનવમ્ ॥
 સંચિન્વાનકમેવૈનં
 કામાનામવિતૃપ્તકમ્ ।
 વૃક્ષીવોરણમાસાય
 મૃત્યુરાદાય ગચ્છતિ ॥ ૫૦ ૫૩૩

યથા મધુ સમાદત્તે
 રક્ષન્ પુષ્પાણિ ષટ્પદઃ ।
 તદ્વદર્થાન્ મનુષ્યેભ્યઃ
 આદ્યાદવિહિંસયા ॥
 -(દુર્યોધન પ્રત્યે વિદુરનો ઉપદેશ)

જેમ વરુ ઘેટાને લઈ જાય, તેમ
 મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
 સંચય કરતાં જ એને
 કામોથી તૃપ્તિ નહિ પામેલાને
 જેમ વાઘ પશુને લઈ જાય
 તેમ મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
 જાણે કે ફૂલોને ન વીણતો હોય
 જેનું મન ખીન્ને રહેલું છે, એવા તેને
 કામભોગો નહિ પ્રાપ્ત થતાં

સુત્તં ગામં મહોઘો વ
 મચ્ચુ આદાય ગચ્છતિ ॥
 પુષ્પાણિ દેવ પચિનંતં
 વ્યાસત્તમનસં નરં ।
 અતિત્તં યેવ કામેસુ
 અન્તકો કુરુતે વસં ॥

યથા પિ ભમરો પુષ્પં
 વણ્ણગંધં અહેઠયં ।
 પલેતિ રસમાદાય
 એવં ગામે મુની ચરે ॥
 પુષ્પવર્ગ, ૪-૫-૬

મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
 સંચય કરતાં જ એને
 કામોથી તૃપ્તિ નહિ પામેલાને
 જેમ વરુ ઘેટાને લઈ જાય
 તેમ મૃત્યુ ઉપાડીને ચાલ્યું જાય છે.
 જેમ મધ લે છે
 ખચાવતો ફૂલોને ભમરો
 તે પ્રમાણે ધનને મનુષ્યો પાસેથી
 લેવું જોઈએ અહિંસાપૂર્વક.

શકુનાનામિવાકાશે
 મત્સ્યાનામિવ ચોદકે ।
 પદં યથા ન દૃશ્યેત
 તથા જ્ઞાનવિદાં ગતિઃ ॥ ૫૦ ૩૧૨
 શકુન્તાનામિવાકાશે
 મત્સ્યાનામિવ ચોદકે ।
 યથા ગતિર્ન દૃશ્યેત
 તથા જ્ઞાનવિદાં ગતિઃ ॥
 ૫૦ ૪૫૩

અસદુચ્ચરપિ પ્રોક્તઃ
 શબ્દઃ સમુપશમ્યતિ ।
 દીપ્યતે ત્વેવ લોકેષુ
 શનૈરપિ સુભાષિતમ્ ॥

મનસોઽપ્રતિકૂલાનિ
 પ્રેત્ય ચેહ વાચ્છસિ ।

પક્ષીઓનું જેમ આકાશમાં
 માછલાંઓનું જેમ પાણીમાં
 પગલું દેખાતું નથી
 તેમ જ્ઞાનીઓની ગતિ છે.
 પક્ષીઓની જેમ આકાશમાં
 માછલાંઓની જેમ પાણીમાં
 ગતિ દેખાતી નથી

યસ્સાસવા પરિક્ષીણા
 આહારે ચ અનિસ્સિતો
 સુજ્જતો અનિમિત્તો ચ
 વિમોક્ષો યસ્સ ગોચરો
 આકાસે વ સકુંતાનં
 પદં તસ્સ દુરજયં ॥
 યેસં સંનિચયો નત્થિ
 એ પરિજ્ઞાતભોજના
 સુજ્જતો અનિમિત્તો ચ
 વિમોક્ષો યેસં ગોચરો
 આકાસે વ સકુંતાનં
 ગતિ તેસં દુરજયા ॥

અરહંતવર્ગ, ૪-૩

સહસ્સમપિ ચે વાચા
 અનત્થપદસંહિતા ।
 એકં અત્થપદં સેવ્યો
 યં સુત્વા ઉપસમ્મતિ ॥

સહસ્સવર્ગ, ૧

સુખકામાનિ ભૂતાનિ
 યો દણ્ઠેન ન હિંસતિ ।

તેમ જ્ઞાનીઓની ગતિ છે.
 ખોટા મોટેથી પણ બોલાયેલા
 શબ્દ શાંત થઈ જાય છે
 દીપે છે તો જ લોકમાં
 ધીમે પણ બોલેલું સુભાષિત.
 મનને અપ્રતિકૂળ
 પરબન્ધમાં અને અહીં ઈચ્છતો
 હો, તો

ભૂતાનાં પ્રતિકૂલેભ્યઃ
 નિવર્તેસ્વ યતેન્દ્રિયઃ ॥ ૫૦ ૬૩૨
 આત્મેવાદૌ નિયન્તવ્યઃ
 દુષ્કૃતં સન્નિયચ્છતા ।
 દણ્ડયેચ્ચ મહાદણ્ડે-
 રપિ બન્ધૂનનન્તરાન્ ॥

અનામ્નાયમલા વેદા
 બ્રાહ્મણસ્યાવ્રતં મલમ્ ।
 મલં પૃથિવ્યા વાહીકાઃ
 સ્ત્રીणां કૌતુહલં મલમ્ ॥

તં પુત્રપશુસંપન્નં
 વ્યાસક્તમનસં નરમ્
 સુતં વ્યાગ્રં મહોઘો વા
 મૃત્યુરાદાય ગચ્છતિ ॥ ૫૦ ૫૩૩

ભૂતોનાં પ્રતિકૂળોથી
 અટકી જાય જિતેન્દ્રિય.
 પહેલાં પોતાના આત્માને જ નિયમ-
 માં લાવવો
 દુષ્કૃતનું નિયમન કરનારે
 (પછી) દંડે, મહાદંડો વડે
 નજીકના બંધુઓને પણ.
 અનામ્નાય એ વેદોનો મેલ છે

અત્તનો સુખમેસાનો
 પેચ્ચ સો લભતે સુખં ॥ ૬૩૫ર્ગ, ૪
 અત્તાનમેવ પઠમં
 પતિરૂપે નિવેસયે
 અથગ્ગમનુસાસેય્ય
 ન કિલિસેય્ય પંડિતો ॥

આત્મવર્ગ, ૨

અસજ્ઞાયમલા મંતા
 અનુદ્ઘાનમલા ઘરા ।
 મલં વણ્ણસ્સ કોસજ્જં
 પમાદો રક્ખતો મલં ॥
 મલ્લિત્થયા દુચ્ચરિતં
 મચ્છેરં દદતો મલં ।
 મલા વે પાપકા ધમ્મા
 અર્સિમ લોકે પરમ્હિ ચ ॥

મલવર્ગ, ૭-૮

તં પુત્તપસુસમ્મતં
 વ્યાસત્તમનસં નરં ।
 સુતં ગામં મહોઘો વ
 મચ્ચુ આદાય ગચ્છતિ ॥

માર્ગવર્ગ, ૧૫

અવ્રત એ બ્રાહ્મણનો મેલ છે
 મૂરખ લોકો એ પૃથ્વીનો મેલ છે
 કુટૂહલ એ સ્ત્રીઓનો મેલ છે.
 તે પુત્રપશુથી સંપન્નને
 વિશેષ આસક્ત મનવાળાને
 સૂતેલા વાઘને મોડું પૂર લઈ જાય
 તેમ
 મૃત્યુ લઈને આત્મું જાય છે.

તં પુત્રપશુસંપન્નં
 વ્યાસક્તમનસં નરમ્ ।
 સુપ્તં વ્યાઘ્રો મૃગમિવ
 મૃત્યુરાદાય ગચ્છતિ ॥ ૫૦ ૨૯૯

જૈનસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન

ચોચ્છિદ સિનેહમપ્પણો
 કુમુદં સારદ્યં વ પાણિયં ।
 સંતીમગ્ગં ચ વૂહણ
 અ૦ ૧૦ ગા૦ ૨૮-૩૬

માયા પિયા ન્હુસા માયા
 મજ્જા પુત્તા ય ઓરસા ।
 નાલં તે મમ તાણાય
 છુપ્પંતસ્સ સકમ્મુણા ॥

અ૦ ૬ ગા૦ ૩

જહેહ સીહો વ મિયં ગહાય
 મચ્ચૂ નરં નેહ હુ અંતકોલે
 ન તસ્સ માયા વ પિયા વ માયા
 કાલમ્મિ તમ્મસંહરા મવંતિ

તે પુત્રપશુથી સંપન્નને
 વિશેષ આસક્ત મનવાળા પુરુષને
 સૂતેલા મૃગને વાઘ લઈ જાય તેમ
 મૃત્યુ લઈને ચાલ્યું જાય છે.
 વિચ્છેદકર સ્નેહ આત્માનો
 શરદન્નપુનું કમળ જેમ પાણીને
 ખેરવી નાખે
 શાંતિના માર્ગની વૃદ્ધિ કર.
 માતા પિતા પુત્રવધૂ બાઈ

હચ્છિદ સિનેહમત્તનો
 કુમુદં સારદિકં વ પાણિના ।
 સંતિમગ્ગમેવ વૂહય
 નિવ્વાનં સુગતેન દેસિતં ॥

માર્ગવર્ગ, ૧૩

ન સંતિ પુત્તા તાણાય
 ન પિતા ન પિ વંધવા ।
 અંતકેનાધિપક્કસ
 નત્થિ જાતિસુ તાણતા ॥

માર્ગવર્ગ, ૧૬

ભારત્ર અને પેટના સગા પુત્રો
 મારા બચાવ માટે તે સમર્થ નથી
 પોતાનાં કર્મોને લીધે લોપ પામતા.
 જેમ સિંહ દરણાંને લઈને ચાલ્યો
 જાય છે.
 તેમ અંતકાલે મનુષ્યને મૃત્યુ લઈ
 જાય છે
 તેના માતા પિતા કે બાઈઓ
 તે કાલે તેમાં ભાગીદાર થતાં નથી.

ન તસ્સ દુઃખં વિભયંતિ નાહો
 ન મિત્તવગ્ગા ન સુયા ન બંધવા
 અ૦ ૧૩ ગા૦ ૨૨-૨૩

જહા પોમ્મં જલે જાયં
 નોવલિપ્પઙ્ગ વારિણા ।
 એવં અલિત્તં કામેહિં
 તં વયં વૂમ માહણં ॥
 અલોલુયં મુહાજીવિં
 અણગારં અકિંચનં ।
 અસંસત્તં ગિહ્થેસુ
 તં વયં વૂમ માહણં ॥
 ચિત્તમંતમચિત્તં વા
 અપ્પં વા જહ્ વા બહું ।
 ન ગિણ્હહ્ અદત્તં જે
 તં વયં વૂમ માહણં ॥
 તવસ્સિયં કિસં દંતં
 અવચ્ચિયમંસસોણિયં ।
 સુવ્વયં પત્તનિવ્વાણં
 તં વયં વૂમ માહણં ॥

અ૦ ૨૫ ગા૦ ૨૭-૨૮-૨૫-૨૨

તેનું દુઃખ તેના નાતીલા વહેંચી
 લેતા નથી
 અને મિત્રવર્ગ, પુત્રો કે ભાઈઓ.
 જેમ પદ્મ પાણીમાં થયેલ છે
 પાણીથી લેપાતું નથી
 એમ કામેવડે જે અલિપ્ત છે
 તેને અમે આહ્વાણ કહીએ છીએ.
 અલોલુપ મુધાણવી
 અનગાર અકિંચન,
 ગૃહસ્થોમાં સંબંધ વિનાનો

વારિ પોક્કસરપત્તે વ
 આરગ્ગેરિવ સાસપો ।
 યો ન લિપ્પતિ કામેસુ
 તમહં વ્રૂમિ બ્રાહ્મણં ॥
 અસંસદ્દં ગહ્થેહિ
 અનગારેહિ વૂમયં ।
 અનોકસારિં અપ્પિચ્છં
 તમહં વ્રૂમિ બ્રાહ્મણં ॥
 યોંધ દીઘં વ રસં વા
 અણું થૂલં સુમાસુમં ।
 લોકે અદિચં નાદિયતિ
 તમહં વ્રૂમિ બ્રાહ્મણં ॥
 પંસુકૂલધરં જન્તું
 કિસં ધમનિસંથતં
 એકં વનસ્મિં જ્ઞાયન્તં
 તમહં વ્રૂમિ બ્રાહ્મણં ॥

આહ્વાણવર્ગ, ૧૯-૨૨-૨૭-૧૩

તેને અમે આહ્વાણ કહીએ છીએ.
 છવવાણું કે નિર્ણવ,
 થોડું કે વધારે
 જે અદત્ત લેતો નથી
 તેને અમે આહ્વાણ કહીએ છીએ.
 તપસ્વી, દૂત્રગો, સંયમી,
 શરીરમાં માંસ અને લોહી ઓછાં છે;
 સારા વ્રતવાળો અને નિર્વાણુગત
 તેને અમે આહ્વાણ કહીએ છીએ.

ન વિ મુંડિણ સમણો
 ઔકોરેણ ન બંમણો ।
 ન મુળી રણવાસેણ
 કુસચીરેણ તાવસો ॥
 સમયાણ સમણો હોહ
 બંમચેરેણ બંમણો ।
 નાળેણ ડ મુળી હોહ
 તવેણ હોહ તાવસો ॥

અ. ૨૫ ગા. ૩૧-૩૨

આહારમિચ્છે મિયમેસણિજ્ઞં
 સહાયમિચ્છે નિડણત્થવુદ્ધિ ।
 નિક્કેયમિચ્છેજ્ઞ વિવેગજોગં

મુંઝેથી શ્રમણ થવાતું નથી
 ઔકારથી આહાર થવાતું નથી
 જંગલપાસ કરવાથી મુનિ થવાતું
 નથી અને
 ડાહ્યાનાં ચીર પહેરવાથી તાપસ
 થવાતું નથી.
 સમતાને લીધે શ્રમણ કહેવાય,
 અભયરતને લીધે આહાર કહેવાય,

ન મુણ્ડકેન સમણો
 અવ્વતો અલિકં મળં ।
 ઇચ્છાલોભસમાપન્નો
 સમણો કિં મવિસ્સતિ ? ॥
 યો ચ સમેતિ પાપાનિ
 અણું થૂલાનિ સવ્વસો ।
 સમિતત્તા હિ પાપાનં
 સમણો તિ પવુચ્ચતિ ॥
 ન તેન મિક્ખૂ હોતિ
 યાવતા મિક્ખતે પરે ।
 વિસ્સં ધમ્મં સમાદાય
 મિક્ખૂ ન હોતિ તાવતા ॥
 ન મોનેન મુની હોતિ
 મૂઠ્ઠરૂપો અવિદ્ધસુ ॥
 પાપાનિ પરિવજ્જેતિ
 સ મુની તેન સો મુની ॥
 ધર્મસ્થવર્ગ, ૯-૧૦-૧૧-૧૩-૧૪

સચે લભેય નિપકં સહાયં
 સદ્ધિચરં સાધુવિહારિ ધીરં ।
 અભિમુગ્ધ સવ્વાનિ પરિસ્સયાનિ

જ્ઞાનને લીધે મુનિ કહેવાય
 અને તપને લીધે તાપસ કહેવાય.
 મિત અને એવણીય આહારને ઇચ્છે,
 નિપુણાર્થ બુદ્ધિવાળાને સાથીરૂપે
 ઇચ્છે,
 વિવેકવાળા-એકાંતવાળા સ્થાનને
 ઇચ્છે.

સમાહિકામે સમણે તવસ્સી ॥
 ન વા લમેજ્ઞા નિઝણં સહાયં
 ગુણાહિયં વા ગુણઓ સમં વા ।
 એગો વિ પાવાહિ વિવજ્ઞયંતો
 વિહરેજ કામેસુ અસજ્ઞમાણો ॥

ચરેય્ય તેનડત્તમનો સતીમા
 નો ચે લમેથ નિપકં સહાયં
 સદ્ધિચરં સાધુવિહારિ ધીરં
 રાજા વ રટ્ટં વિજિતં પહાય
 એકો ચરે માતઙ્ગરજ્ઞે વ નાગો ॥
 એક્કસ ચરિતં સેય્યો
 નત્થિ બાલે સહાયતા ।
 એકો ચરં ન પાપાનિ કયિરા
 અપ્પોસ્સુકો માતંગરજ્ઞે વ નાગો ॥
 નાગવર્ગ, ૯-૧૦-૧૧

જૈનસૂત્ર આચાર-અંગ

સવ્વે પાણા પિયાઝયા સુહસાયા
 દુક્કસ્થપડિકૂલા અપ્પિયવહા
 પિયજીવિણો જીવિઝકામા
 સવ્વેસિ જીવિયં પિયં ।

અ. ૨, સૂ. ૯૨-૯૩

કા અરતી કે આગંદે
 એત્થં પિ અગ્ગહે ચરે ।
 સવ્વં હાસં પરિચ્છજ્ઞ
 આલીણગુત્તો પરિવ્વણ ॥

અ. ૩, સૂ. ૨૦૧

સમાધિની ઇચ્છાવાળો શ્રમણ તપસ્વી.
 જો નિપુણ સાથી ન મળે તો
 ગુણાધિક વા સમાનગુણવાળો
 તો પાપોને તજતો એકલો પણ
 વિહરે કામેમાં આસક્તિ ન રાખતો.
 બધાં પ્રાણીને આયુષ્ય પ્રિય છે, સુખ
 પ્રિય છે,

સુખકામાનિ ભૂતાનિ ।

દંડવર્ગ, ૩-૪

કો નુ હાસો ક્રિમાનન્દો
 નિચ્ચં પજ્જલિતે સતિ ।

ઝરાવર્ગ, ૧

દુઃખ નથી ગમતું, વધ નથી ગમતો,
 જીવવું પ્રિય છે, જીવવાની ઇચ્છા છે,
 બધાંને જીવન પ્રિય છે.
 શું ઉદ્દેગ અને શેા આનંદ ?
 એ સ્થાને પણ આસક્તિ વિનાનો રહે
 બધો પરિહાસ તથા દર્દને
 સંયમપૂર્વક વિચર.

અલં બાલસ્સ સંગેણં
વેરં વદ્ધતિ અપ્પણો ।

અ. ૩, સૂ. ૧૮૧

જૈનસૂત્ર સૂત્રકૃત-અંગ

एवं नु समणा एगे
मिच्छदिद्वी अणारिया ।
असंकियाइं संकति
संकियाइं असंकियो ॥

૫૦ ૬, ગા. ૧૦

જૈનસૂત્ર-૬૧૧૧૬૧૬૧૬

जहा दुमस्स पुण्फेसु
भमरो आवियई रसं ।
न य पुण्फं किलामेइ
सो य पीणेइ अप्पयं ॥

અ. ૧, ગા. ૨

पोग्गलाण परीणामं
तेसिं नच्चा जहा तहा ।
विणीयतण्हो विहरे
सीईभूण्ण अप्पणा ॥

અ. ૮, ગા. ૬૦

બાલની સોખતથી સર્થું
તેથી પોતાનું વૈર વધે છે.
એ પ્રમાણે શ્રમણો દેટલાક
મિથ્યાદષ્ટિ અનાય
અશંકિતોમાં શંકા રાખે છે
શંકિતોમાં શંકા રાખતા નથી.
જેમ જાડનાં ફૂલોમાંથી

नस्थि बाले सहायता

બાલવર્ગ, ૨

अलजिताये लज्जंति
लज्जिताये न लज्जरे ।
मिच्छादिद्विसमादाना
सत्ता गच्छंति दुग्गतिं ॥

નરકવર્ગ, ૧૧

यथा पि भमरो पुण्फं
वण्णगंधं अहेठयं ।
पलेति रसमादाय
एवं गामे मुनी चरे ॥

પુષ્પવર્ગ, ૬

यतो यतो सम्मसति
खंधानं उदयब्बयं ।
लमति पीतिपामोज्जं
अमतं तं विजानतं ॥

ભિક્ષુવર્ગ, ૧૫

ભમરો રસ પીવે છે,
ફૂલને પીડા કરતો નથી,
અને પોતાની જાતને તૃપ્ત કરે છે.
તે પુદ્ગલોના પરિણામને
સાચી રીતે જાણીને
તૃપ્તિ વગરનો થઈને વિહરે
શીતલ થયેલા આત્માવડે.

ઉવસમેળ હળે કોઈ
માળં મદ્વયા જિણે ।
માયં ચડ્જવભાવેણં
લોભં સંતોસઓ જિણે ॥

અા ૮, ગાા ૩૯

હૃથસંજણ પાયસંજણ
વાયસંજણ સંજઈદિણે ।
અજ્ઞપ્પરણ સુસમાહિયપ્પા
સુત્તથં ચ વિયાણઈ જે સ મિક્ખ ॥

અા ૧૦, ગાા ૧૫

જેનશૂન ઉત્તરાધ્યયન

અપ્પા ચેવ દમેયવ્વો
અપ્પા હુ ચ્છલુ દુદ્ધમો ।
અપ્પા દંતો સુદ્ધી હોઈ
અસ્સિ લોણ પરથય ॥

અા ૧, ગાા ૧૫

સુત્તેસુ યાવી પહ્વિવુદ્ધજીવી
ન વીસસે પંહિણ આસુપ્પજે ।

અા ૪, ગાા ૬

શાંતિ વડે ક્રોધને હણે
ક્રોધગતા વડે માનને છૂટે
અને સરળતા વડે કપટને
સંતોષ વડે લોભને છૂટે.
હાથ વડે સંયમવાળો, પગ વડે
સંયમવાળો
વાણીના સંયમવાળો, સંયમિત
ઈંદ્રિયોવાળો
અધ્યાત્મમાં તત્પર, સુસમાધિયુક્ત
આત્માવાળો

અક્રોધેન જિને કોધં
અસાધું સાધુના જિને ।
જિને કદરિયં દાનેન
સચ્ચેન અલિકવાદિનં ॥

ક્રોધવર્ગ, ૩

હૃથસજ્જતો પાદસજ્જતો
વાચાય સજ્જતો સજ્જતુત્તમો ।
અજ્ઞત્તરતો સમાહિતો
एको संतुसितो तमाहु मिक्खं ॥
ભિક્ષુવર્ગ, ૩

ધર્મપદ

અત્તાનં ચે તથા કયિરા
યથજ્ઞમનુસાસતિ
સુદંતો વત દમ્મેથ
અત્તા હિ કિર દુદ્ધમો ॥

આત્મવર્ગ, ૩

અપ્પમત્તો પમત્તેસુ
સુત્તેસુ બહુજાગરો ।

અપ્રમાદવર્ગ, ૯

એવો જે શાસ્ત્ર ને તેના અર્થને
સમજે તે ભિક્ષુ કહેવાય.
આત્માને જ દમવો જોઈએ.
આત્મા જ દુર્દમ છે,
દમેલો આત્મા જ સુખી થાય છે,
આ લોક અને પરલોકમાં.
સૂતેલાઓમાં પણ જાગરણ સાથે
જીવતો
પંડિત અને આશુપ્રાણ તેમનો
વિશ્વાસ ન કરે.

ચીરાજિણં નગિણિણં

જડીસંઘાડિમુંડિણં ।

एयाणि वि न ताथंति

दुस्सीलं पडियागयं ॥

અ. ૫, ગા. ૨૧

જો સહસ્સં સહસ્સાણં

સંગામે દુજ્જથે જિણે ।

एगं जिणेज्ज अप्पाणं

एस से परमो जओ ॥

अप्पाणमेव जुज्झाहि

किं ते जुज्झेण बज्झओ ।

अप्पाणमेवमप्पाणं

जइत्ता सुहमेहए ॥

અ. ૬, ગા. ૩૪-૩૫

જૈનસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયન

માસે માસે તુ જો બાલો

कुसग्गेणं तु भुंजए ।

न सो सुयक्खायस्स धम्मस्स

कलं अग्घइ सोलसि ॥

અ. ૬, ગા. ૪૪

ચામડાનાં ચીર, નમ્મ રહેવું, જટા

રાખવી

સંઘાડી પહેરવી કે માથે મુંડાવવું

એ બધાં રક્ષણ કરતાં નથી

દુઃશીલ આચરણવાળાનું.

હમ્મરને હમ્મરે શુભે એટલાઓને

દુર્ન્યા સંગ્રામમાં જીતે તે કરતાં

એક આત્માને જીતે,

તો તે તેનો ભારે જય છે.

આત્માની સાથે જ ઝૂઝ

ન નગ્ગચરિયા ન જટા ન પકા

નાનાસકા થંઢિલસાયિકા વા ।

रजो च जल्लं उकुटिकपधानं

सोधेति मच्चं अवितिण्णकस्सं ॥

દંડવર્ગ, ૧૩

યો સહસ્સં સહસ્સેન

સંગામે માનુસે જિને ।

एकं च जेय्य अत्तानं

स वे संगामजुत्तमो ॥

अत्ता ह वे जितं सेय्यो

या चायं इतरा पजा

अत्तदंतस्स पोसस्स

निच्चं सज्जतचारिनो ॥

સહસ્સવર્ગ, ૪-૫

ધર્મપદ

માસે માસે કુસગ્ગેન

बालो भुंजथ भोजनं ।

न सो संखातधम्मनं

कलं अग्घति सोलसि ॥

બાલવર્ગ, ૧૧

શું તને બહાર ઝૂઝવાથી

એવી રીતે આત્માએ જ આત્માને

જીતીને સુખ વધે છે.

મહિને મહિને જે મૂઠ

ડાબની અણી ઉપર ચડે એટલું

ખાધ

તોપણ તે સારી રીતે કહેવાયલા

ધર્મની

સોળખીકલાને પણ પડેંચતો નથી.

ઉપરની તુલનામાં મહાભારત, જૈનસૂત્ર અને ધમ્મપદનાં કેટલાંક પદ્યો અક્ષરશઃ સરખાં છે અને કેટલાંક અર્થની દૃષ્ટિએ સરખાં છે. આટલી થોડી તુલનાથી એમ તો સ્પષ્ટ જણાય છે, કે આ રીતે વૈદિક પરંપરા જૈનપરંપરા અને બૌદ્ધપરંપરા હૃદયે એક સરખી છે; એ શક વગરની વાત છે. વિશેષ રીતે અન્વેષણ કરીએ, તો તે ત્રણે પરંપરાના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આ જાતની ખીજ અનેક સમાનતાઓ સ્પષ્ટપણે ઉપલબ્ધ છે. એ સમાનતાઓને જ આમજનતાસુધી ફેલાવવી ઘણી જરૂરની છે. તેમ થવાથી જનતાની દૃષ્ટિ સંકીર્ણ મટી વિશાળ બનશે, સમભાવ ફેળવાશે, સર્વધર્મસમભાવની ભાવના પેદા થશે અને દેશમાં ચાલતો ધર્મને નામે ચડેલો કલ્લહ પણ શાંત થશે.

ધમ્મપદના છેલ્લા વર્ગનું નામ બ્રાહ્મણુવર્ગ છે; તેમાં “તેને હું બ્રાહ્મણુ કહું છું” એવું દરેક સ્લોકમાં ચોથા ચરણમાં કહીને બ્રાહ્મણુનાં લક્ષણો વર્ણવી બતાવેલાં છે. જૈનપરંપરાના ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પરચીશમાં જન્મજન્મ (પણીય) અધ્યયનમાં ‘તેને અમે બ્રાહ્મણુ કહીએ છીએ’ એવું દરેક ગાથાના છેલ્લા ચરણમાં કહીને વીગતથી બ્રાહ્મણુનાં લક્ષણો બતાવેલાં છે. એ જ પ્રમાણે, મહાભારતના શાંતિપર્વના ૨૪૫ માં અધ્યાયમાં ‘તેને દેવો બ્રાહ્મણુ જાણુતા હતા’ એમ કહીને અનેક પદ્યોમાં બ્રાહ્મણુનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે. એ ઉપરથી સાફ સાફ માલૂમ પડે છે, કે જન્મથી કોઈ બ્રાહ્મણુરૂપે જન્મતું નથી, જન્મથી ઉચ્ચતા કે નીચતા હોતી નથી; ઉચ્ચતાનો આધાર ગુણો અને કર્મો છે, બ્રાહ્મણુત્વનું મૂળ ગુણો અને કર્મમાં છે. જન્મથી બ્રાહ્મણુ માનવાની કે જન્મથી ઉચ્ચતા કે નીચતા માનવાની પ્રથા મિથ્યા છે, એમ એ ત્રણે પરંપરાના ગ્રંથો સ્પષ્ટપણે કહે છે. વૈદિક પરંપરામાં જન્મ પામેલા વિદ્યાવારિધિ શ્રીમાન બાણુ ભગવાનદાસજી ‘મહાવીરવાણી’ની પ્રસ્તાવનામાં ‘મહાભારત’નાં આ વચનો ટાંકી બતાવે છે :—

“ ન યોનિર્નાપિ સંસ્કારઃ ન શ્રુતં ન ચ સંતતિઃ ।

કારણાનિ દ્વિજત્વસ્ય શ્રુતમેવ તુ કારણમ્ ॥

ન વિશેષોઽસ્તિ વર્ણનાં સર્વં બ્રાહ્મમિદં જગત્ ।

બ્રહ્મણા પૂર્વસદં હિ કર્મભિર્વર્ણતાં ગતમ્ ॥ ”

અર્થાત્ બ્રાહ્મણત્વનું કારણ ચારિત્ર જ છે. ખીજાં કોઈ એટલે બ્રાહ્મણીની કુક્ષિથી જન્મ લેવો, સંસ્કારો, વિદ્યા, કે સંતતિ-તેમાંનું કોઈ કારણ બ્રાહ્મણત્વનું નથી. સર્વ વર્ણોમાં કોઈ જાતની વિશેષતા નથી. આખું જગત બ્રહ્માએ સરજેલું છે, માટે ‘બ્રાહ્મ’ છે. તે બ્રાહ્મ જગત જુદાં જુદાં કર્મો વડે જુદી જુદી વર્ણરૂપતાને પામેલું છે. ભારતવર્ષની પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ પ્રમુખપરંપરાઓ આવી સ્પષ્ટ હકીકત કહે છે; છતાં આપણા લોકોનું બ્રાહ્મણત્વના મૂળને લગતું અજ્ઞાન હજી સુધી ખસતું નથી એ ભારે આશ્ચર્યની વાત છે. જેમ ઉચ્ચતા કે શિષ્ટતા જન્મથી સાંપડતી નથી, તેમ નીચતા પણ અમુક જાતિઓમાં જન્મ લેવાને કારણે જ છે એ પણ તદ્દન અસત્ય છે. આ હકીકત પણ ઉપરની ત્રણે પરંપરાઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સ્વીકારે છે; છતાં આપણી પ્રજાનું કેવું અને કેટલું બધું ધોર અજ્ઞાન છે, કે તે પોતે પોતાનાં શાસ્ત્રવાક્યોની પણ અવગણના કરે છે અને અસ્પૃશ્યતાના ભૂતને હજી લગી છોડી શકતી નથી.

ધર્મપદમાં બ્રાહ્મણવર્ગની પહેલાં એક બિશ્નુવર્ગ છે. તેમાં બિશ્નુનું-ત્યાગીનું-સંન્યાસીનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવેલું છે. બિશ્નુનું આવું જ સ્વરૂપ ‘મહાભારત’ના શાંતિપર્વમાં પણ સ્થળે સ્થળે નિરૂપેલું છે અને જૈનસૂત્રોમાં તો તે પદે પદે જણાવેલું છે; એટલું જ નહિ, પણ દશવૈકલિક સૂત્રમાં તો ‘તે બિશ્નુ કહેવાય’ એવું છેલ્લું વાક્ય મૂકીને દશમા અધ્યયનમાં ૨૧ ગાથાઓ દ્વારા બિશ્નુનું ખરું સ્વરૂપ બતાવેલું છે. ત્રણ પરંપરાને અનુસરતી આપણી પ્રજા એ વિશેષ વિશેષ લક્ષ્ય કરે, તો બિશ્નુ વિશેષનું તેનું ધોર અજ્ઞાન ટળી જાય અને વર્તમાન બિશ્નુસંસ્થા પણ પ્રજાને ઉપયોગી નીવડે.

ધર્મપદમાં બીજામાં ‘અત્તવગ્મ’ છે. ‘અત્ત’ એટલે આત્મા. આ વર્ગમાં આત્માને સંયમમાં રાખવો વગેરે અનેક હકીકતો કહેલી છે. ‘આત્મા જ આત્માનો નાથ છે, ખીજો કોઈ તેનો નાથ નથી’ એવું કહીને આત્માના અગાધ સામર્થ્યનો પણ વિચાર તેમાં કરેલ છે. પાપ-પુણ્યનો કર્તા આત્મા છે અને તેનાં ફળો ભોગવનાર પણ આત્મા છે, એ પ્રકારના અનેક જાતના વિચારો આ વર્ગમાં બતાવેલા

છે. એ બધું વાંચ્યા પછી જે તાર્કિકો બુદ્ધગુરુને ‘અનાત્મવાદી’ કહીને વગોવે છે, તેમના વિશે અનાસ્થા થઈ આવે છે. આ વર્ગમાં એમ પણ કહેલું છે, કે શુદ્ધ કે અશુદ્ધ વ્યક્તિગત હોય છે, બીજો કોઈ બીજા કોઈને શુદ્ધ કરી શકતો નથી; અર્થાત્ વ્યક્તિમાત્ર પોતે પોતાની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિમાં સ્વતંત્ર છે. આ ઉપરથી પણ બુદ્ધ ગુરુને અનાત્મવાદી કહીને શી રીતે વગોવાય? દીધનિકાયના પાયાસિસુતંતમાં પણ આ વિશે વીગતવાર ચર્ચા સંવાદરૂપે કરેલી છે, એ વાંચ્યા પછી પણ બુદ્ધભગવાનને ‘અનાત્મવાદી’ માનવાને મન તૈયાર થતું નથી. ચિત્ત અને આત્મા એ બન્ને જુદાં જુદાં છે, માટે જ ધર્મપદમાં એક ચિત્તવર્ગ છે અને તેથી જુદો આ આત્મવર્ગ છે. એથી કોઈ ચિત્ત અને આત્માને એક સમજવાની ભૂલ ન કરે; આત્માના સ્વરૂપ વિશે બુદ્ધ ભગવાનનો ભલે કોઈ જુદો અનુભવ હોય, પણ ઉપરનાં તેમનાં વચનો જોતાં નિર્વાણવાદી તે મહાપુરુષને ‘અનાત્મવાદી’ કહેવાની હિંમત થતી નથી જ. ગુજરાતના પ્રખર તત્ત્વચિંતક સદ્ગત વિદ્યાવારિધિ શ્રી આનંદશંકરભાઈએ પોતાના ‘આપણો ધર્મ’માં ‘ગૌતમબુદ્ધ નિરીશ્વરવાદી કે સેશ્વરવાદી’ આ મથાળા નીચે જે કાંઈ લખ્યું છે, તે વિશેષ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા લાયક છે; અને તેમણે એ જ પુસ્તકમાં ‘ધર્મપદ’ના મથાળા નીચે જે ગંભીર અને મનનીય હકીકત લખેલી છે, તે પણ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા જેવી છે.

મહાભારતકારે દોઝ વગાડીને કહેલું છે, કે:—

“લોકયાત્રાર્થમેવેહ ધર્મસ્ય નિયમઃ કૃતઃ” અર્થાત્ લોકયાત્રાની વ્યવસ્થા માટે જ ધર્મનો નિયમ કરેલો છે. લોકયાત્રા એટલે નજરે દેખાતા સંસારની સુવ્યવસ્થા. એ સુવ્યવસ્થા ટકે, લોકોમાં શાંતિ જળવાય અને તમામ પ્રજા સંતોષી રહી એકબીજાને સુખકર નીવડે, એ માટે જ ધર્મનો નિયમ કરેલો છે; છતાં મૂઢમનવાળા આપણે એ ધર્મને કેવળ પરલોક માટે-જે લોક દેખાતો નથી તેવા પરોક્ષ લોક માટે-આદરપાત્ર માનેલ છે; અને આ લોક માટે ધર્મનું જાણે કશું જ પ્રયોજન નથી એમ વર્તી રહ્યા છીએ. આપણું એ અજ્ઞાન ભાંગે અને ધર્મને આપણે આપણા પ્રત્યક્ષ આચરણમાં જ ઉપયોગમાં

લઈ એ, એ માટે 'મહાભારત', 'ગીતા' અને 'જૈનસૂત્રો'નાં વચ્ચેનો જોડાણ જ આ 'ધર્મપદ' પણ આપણને ઉપયોગી નીવડે એવું છે.

૩

આ અનુવાદનું નામ સરલ અનુવાદ છે. જે ભાષામાં 'ધર્મપદ' મૂળ લખાયેલ છે, તે ભાષાની વાક્યરચના અને ચાલુ ગુજરાતીની વાક્યરચનામાં વિશેષ ભેદ છે; તેમાં ય પદ્યની ભાષા કરતાં ગદ્યની ભાષામાં વળી વિશેષ તફાવત હોય છે. એ દૃષ્ટિએ આ અનુવાદમાં ઠોઠ ઠોઠ રચણે શબ્દની કે ક્રિયાપદની વધવટ કરવા જોડેલી છૂટ લેવી પડી છે; અને ભાષાની યોજનામાં મૂળ શબ્દોનો ક્રમ પણ બદલવો પડેલ છે.

આવા ગ્રંથના જેમ જેમ વિશેષ અનુવાદો થાય અને તે પણ જુદા જુદા અભ્યારીઓ દ્વારા, તેથી વાચકોને વિશેષ સુગમતા થવાનો સંભવ છે; એટલે ધર્મપદના એક એ કરતાં ય વધારે અનુવાદો ધરજવાજોગ છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં સર્વધર્મસમભાવનાના સંસ્કારો રેડવાની દૃષ્ટિએ આનો કે આવાં બીજાં વ્યાપક પુસ્તકોનો સરળ અનુવાદ તેમને સારુ સ્વાધ્યાયને રૂપે યોગ્ય એ વિશેષ ઉચિત છે.

આ ગ્રંથની યોજના પ્રમાણે 'ભારતની વ્યાપક વાણી' 'એશિયાનો મહાધોષ' એવા એવા અનેક ગ્રંથોની રચના કરાવવી આવશ્યક છે. ભારતની વ્યાપક વાણીમાં વેદ, ઉપનિષદ, આરણ્યક, ગીતા, મહાભારત, ભાગવત અને યોગવાસિષ્ઠ આદિમાંથી તથા જૈન આગમો અને બૌદ્ધ ત્રિપિટકોમાંથી વ્યાપક ભાવવાળા ગદ્ય કે પદ્ય વચ્ચેનો સંગ્રહ રહેવો જોઈએ અને સાથે તેના સરલ અનુવાદ પણ રહેવો જોઈએ. આવો ગ્રંથ એક ભાગમાં ન સમાઈ શકે, તેા તેના ચાર-પાંચ ભાગ થવા જોઈએ. પછી 'એશિયાનો મહાધોષ' એ ગ્રંથમાં ઉપર જણાવેલાં શાસ્ત્રો ઉપરાંત જરૂર થત ધર્મગ્રંથોમાંથી, બાઈબલ અને કુરાનમાંથી પણ ગદ્ય વા પદ્ય વચ્ચેનો સંગ્રહ તેમનાં સરળ અનુવાદ અને સમજૂતી સાથે રહેવો જોઈએ. આવા પ્રકારના

અંથા આપણી પ્રભમાં ધર્મ વિશે જરૂર નવો પ્રકાશ પાડશે; અને એકખીજના ધર્મ વિશે જે આપણી ગેરસમજ પ્રવર્તી રહી છે, તેને દૂર કરી તે તે ધર્મો પ્રત્યે આપણામાં જિજ્ઞાસા પેદા કરશે; અને પરિણામે સૌ કોઈ પોતપોતાના ધર્મમાં દૃઢમૂળ બની ખીજના ધર્મો પ્રત્યે ઉદારતા ફેળવવા જેટલી સર્વધર્મસમભાવની ભાવનાથી રંગાશે. તેથી સર્વધર્મસમભાવના પ્રેમીઓનું અને ખાસ કરીને લોકહિતકર સાહિત્ય પ્રચારક આ 'સરતું' સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય'ના સંચાલકોનું આ આગત ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું.

આ સરળ અનુવાદની સાથે સાથે નીચે ટિપ્પણો આપેલાં છે. તેમાં 'ધર્મપદ'ના કેટલાક શ્લોકોના અર્થની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરેલી છે. કોઈ પારિભાષિક હકીકતનું વિવેચન કરેલ છે અને સાથે સાથે જૈન અને વૈદિક પરંપરાના શબ્દોની સાથે પ્રસ્તુત 'ધર્મપદ'ના કેટલાક શબ્દોની યથાર્થતાનું આવશ્યકતાનુસાર તુલના પણ કરેલી છે અને આવા વ્યાપક અંશમાં પણ સાંપ્રદાયિકતાની ગંધ પેદા સિવાય નથી રહી એ પણ સપ્રમાણ જણાવેલ છે.

આ અનુવાદને સરળ કરવા યથામતિ લક્ષ્ય રાખેલ છે; છતાં કોઈ પારિભાષિક વા અન્ય ચૂક રહી ગયેલી ધ્યાનમાં આવે, તો ખૌદ પંડિતો જરૂર સૂચન કરવા કૃપા કરે. આ અંગે કેટલી સફળતા મળી છે, એ તો વાચકો જાણે. આ પ્રવૃત્તિમાં સહાયભૂત થવા માટે માનનીય શ્રી ધર્માનંદજી કોસંખીજીનો હું સવિશેષ ઋણી છું અને બાર્ધ ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહનો સહકાર મારે માટે સરનેહ સ્મરણીય છે. જૂલચૂક લેવી દેવી.

બેચરદાસ દોશી

‘સરતુ’ સાહિત્ય’ એટલે ‘ઊંઘામાં ઊંચું’ સાહિત્ય’

અંથોનું સૂચિપત્ર

શાસ્ત્ર અંથો-મૂળ તથા અનુવાદ

એકાદશ સ્કંધ-મૂળ સહિત સરળ ભાષાંતર	૪૮૦	૧-૪
બળવાન બનો!-કર્મનો શ્રેષ્ઠતમ ઉપદેશ-શુન્દરાતી ભાષાંતર, શ્રી. સાતવલેકરજીની ટીકા સાથે ચન્દ્રવેદનો અધ્યાય ૧ લો	૧૧૨	૦-૮
વિવેકચૂડામણિ-શંકરાચાર્ય વિરચિત : મૂળ સહિત ભાષાંતર	૧૬૦	૦-૧૨
જીવન્મુક્તિવિવેક-મુક્તિ માટે માર્ગદર્શન આપતો પ્રાચીન ગ્રંથ	૨૨૦	૧-૪
અષ્ટાવકગીતા-મૂળ શ્લોકો તથા સરળ અર્થ	૭૨	૦-૮
મહાવાક્ય ચત્નાવલિ-સરળ અર્થ સાથે	૧૪૪	૦-૧૨
એકાદશ ઉપનિષદો-મૂળ શ્લોકો સાથે સરળ અનુવાદ	૪૫૨	૨-૮
બૃહદારણ્યક અને ખીન્ન ૧૦૦ ઉપનિષદો-મૂળ શ્લોકો તથા સરળ અનુવાદ: (છપાય છે.)		
વિદુરનીતિ-મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર	૧૬૮	૦-૧૨
મનુસ્મૃતિ-સરળ ભાષાંતર, મૂળ શ્લોકો સહિત	૬૪૦	૩-૦
આર્યધર્મનીતિ ને ચાણક્યનીતિસાર-પસંદ કરી ચૂંટેલા ધર્મનીતિના શ્લોકો, સરળ અર્થ સાથે	૨૦૮	૦-૮
વિષ્ણુસહસ્રનામ-ભગવાન વિષ્ણુનાં હજાર નામો, અર્થ સાથે	૧૨૮	૦-૪

શાસ્ત્ર અંથો-માત્ર અનુવાદ

સંપૂર્ણ મહાભારત-ભાષાંતર દળદાર સાત અંથોમાં... ..	૫૨૦૮	૪૫-૦
શ્રીમદ્ ભાગવત-જે અંથમાં ભાષાંતર-આવૃત્તિ ૧૧મી, ૨૭ ચિત્રો	૧૨૪૦	૮-૦
,, ,, -ભાગ ખીન્ન-(આવૃત્તિ ૮ મી) છટક મળશે	૬૬૭	૩-૦
ભગવતી (દેવી) ભાગવત-સરળ ભાષાંતર, મોટા અક્ષરોમાં	૬૨૮	૬-૦
વિચાર સાગર-વેદાંતનાં દોહન-સારરૂપ તત્ત્વજ્ઞાનનું પુસ્તક	૪૩૨	૨-૮
લઘુ યોગવાસિષ્ઠ-મહામૂલા જીવનની દરેક પળ યોગપૂર્ણ વિતાવવા પ્રેરણા આપતું અનેક પુસ્તક	૫૫૪	૨-૮
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણુ-ચાર દળદાર અંથો : વૈરાગ્ય, મુમુક્ષા, ઉત્પત્તિ, રિયતિ, ઉપશમ ને નિર્વાણુ-આ છ પ્રકરણો	૧૯૦૮	૧૨-૦
મહાભારતનું શાંતિપર્વ-રાજધર્મ, આપદધર્મ અને મોક્ષધર્મ-ચારે વર્ણુ, આશ્રમના સામાન્ય ધર્મો	૮૫૬	૭-૮

અન્ય ધાર્મિક ગ્રંથો

સર્વવેદાંત-સિદ્ધાંત સારસંગ્રહ	૨૨૪	૧-૪
ધર્મપદ-મૂળ તથા ગુ. અનુવાદ : પં. ખેચરદાસની દીકા સાથે	૧૮૦	૧-૦
સ્વરૂપ વિચાર-ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે	૧૦૪	૦-૧૦
હત્ત-પરશુરામ અથવા આત્મદર્શનયોગ-ભગવાન હતાત્રેય પ્રણીત ત્રિપુરાસહસ્ય, જ્ઞાનખંડ, વિસ્તૃત વિવરણ સાથે	૩૪૪	૨-૦
આત્મરામાયણ-રામાયણની દ્વંદ્વી કથા સાથે તત્ત્વજ્ઞાન સમન્વિત્ અધ્યાત્મ વિષયનું સરળ પુસ્તક	૧૪૦	૦-૧૨
પરમાનંદની પ્રાપ્તિ-લે. ધીરજલાલ સાંકળિયા : શુદ્ધાદિત મતથી બ્રહ્મનું નિરૂપણ કરતું પુસ્તક, રસિક વાતચીતરૂપે	૨૬૪	૧-૮
મોક્ષમાળા-શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક મહાત્મા ગાંધીજીના પરિચય સાથે	૧૮૦	૧-૪
પરમ સુખી થવાના ઉપાય-શ્રીમત્પરશુરામ શર્માનાં ધાર્મિક વ્યાખ્યાનોનો ઉપયોગી સંગ્રહ	૩૩૬	૨-૦
પ્રભુમય જીવનનું રહસ્ય-મહાપુરુષોના ઉપદેશ-ભજનો ઇ. ૧૬૮	૧-૦	
વિવેકાનંદસાર-વિવેકાનંદના સમગ્ર ઉપદેશોના સારરૂપે	૨૬૪	૨-૦
રામકૃષ્ણકથામૃત-ઉપદેશો, શ્રાદ્ધક વાતચીતના પ્રસંગો ઇ. ૮૦૦	૫-૦	
તુકારામ ગાથા-બે ગ્રંથોમાં-પ્રભુપ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યપ્રેરક ૪૧૪૧ મરાઠી અક્ષરોનું સરળ ભાષાંતર	૧૮૪૦	૧-૦
દાસબોધ-ભક્તિનિરૂપણ, જન્મદુઃખનિરૂપણ, નવ પ્રકારની ભક્તિ, બ્રહ્મનિરૂપણ, પિંડ અને બ્રહ્માંડ, સારાસાર વિચાર ઇ. અનેક પ્રકારના સમર્થ રામદાસના ઉપદેશો	૬૪૮	૨-૮
સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશો-આત્મકૃપા, બ્રહ્મચર્ય, રાષ્ટ્રીય ધર્મ, આત્મસાક્ષાત્કારનો વિધિ, પ્રારબ્ધ નહિ પણ પુરુષાર્થ, યજ્ઞનું રહસ્ય, આનંદ, જીવતો કાલ છે? વગેરે બાબતો સમન્વિત્—		
વ્યાખ્યાનો ઇત્યાદિ-(ગ્રંથ ૧ લા રૂપે)	૫૬૪	૨-૮
સદુપદેશો-(ગ્રંથ ૩ ના રૂપે)	૫૨૦	૨-૮
સ્વામી વિવેકાનંદના ઉપદેશો-ધર્મ એટલે શું? ભક્તિનું ખરું સ્વરૂપ, વેદાંતનું કાર્ય, ભરતખંડનું ભવિષ્ય, આપણું કર્તવ્ય, પુનર્જન્મ, ભક્તિયોગ, મૂર્તિપૂજા, પ્રભુપ્રેરિત વાતો, પત્રો ઇત્યાદિ		
સદુપદેશો-(ભાગ ૪-૫ રૂપે) આવૃત્તિ ૨ જી	૬૦૦	૨-૪

ભક્તિયોગ-(ભાગ ૮મા રૂપે) આવૃત્તિ ૨ જી...	૩૮૪	૧-૮
પાતંજલયોગને જ્ઞાનયોગ (ભાગ ૧૦-૧૧ રૂપે)	૫૬૦	૨-૦
પાતંજલ યોગસૂત્ર-ભગવાન પાતંજલિનાં યોગસૂત્રો, અર્થ તથા સ્વામી વિવેકાનંદજીના વિવેચન સાથે ...	૧૬૨	૧-૦
જ્ઞાનયોગ-આત્મા, વ્યાવહારિક વેદાંત, કલ્યાણનો પંથ, યાજ્ઞ- વલ્ક્ય ને મેત્રેયી વગેરે વિવેકાનંદે આપેલાં વ્યાખ્યાનો	૨૩૬	૦-૧૨
રાજયોગ-(સ્વામી વિવેકાનંદકૃત) સાધન, પ્રાણ, પ્રાણનું આધ્યાત્મિક રૂપ, પ્રાણનો સંયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ છત્યાદિ	૧૩૬	૦-૧૨
આખ્યાનમાળા-ગ્રંથ ૧ હો તથા બીજો-સ્વં અનંતપ્રસાદ કૃત ભક્તો, ઋષિ-ગુણિઓ તથા દેવ-દેવીઓનાં કુલ ૪૩ આખ્યાનોનો ઉત્તમ સંગ્રહ ...	૧૪૨૮	૬-૦
વૈદિક વિનય-દરરોજના સ્વાધ્યાય માટે ચૂટેલા ૩૬૦ વેદમંત્રો, ભાષાંતર-વિસ્તૃત સમજૂતી સાથે ...	૮૪૦	૩-૧૨
ઉપદેશસારસંગ્રહ-મહાત્મા તિરુવલ્લુવરના વેદાનુસ્ય ઉપદેશો	૩૮૪	૧-૮
સુબોધરત્નાકર-ધર્મનીતિનાં પ્રેરક ૧૦૫ દૃષ્ટાંતો...	૩૦૦	૧-૮

સ્વં પઠિયારકૃત પુસ્તકો

સ્વર્ગનું વિમાન-ભક્તિમાર્ગના ૩૨૫ દ્વંકા રમૂજ દાખલા	૩૭૨	૨-૦
સ્વર્ગની દ્વંચી-સદ્વર્તન રાખતાં શીખવનારું પુસ્તક ...	૩૭૨	૨-૦
સ્વર્ગનો ખળનો-ભક્તિમાર્ગની ત્રીજી ચોપડી-દૃષ્ટાંતો સાથે	૩૧૨	૨-૦
સ્વર્ગનો પ્રકાશ-જ્ઞાન અને પરમાર્થનો સંબંધ તથા ... પાગલ હરનાથની જાણવા લાયક વાતો ...	૩૩૬	૨-૦
સ્વર્ગનો આનંદ-ભક્તિના અનેક પ્રકારોની સમજ ...	૩૬૦	૨-૦
સ્વર્ગની સીડી-મોક્ષમાર્ગનાં ૧૨ પગથિયાંની સમજ...	૩૬૦	૨-૦
સ્વર્ગની સડક-સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો દ્વંકો ને સરળ રસ્તો બતાવનાર	૪૬૮	૨-૦
સંસારમાં સ્વર્ગ-સંસારને સ્વર્ગરૂપ બનાવનારું પુસ્તક	૩૪૮	૨-૦
સાચું સ્વર્ગ-ભક્તિ ને જ્ઞાનવિષયક સાદી વાતો-દૃષ્ટાંતો સાથે	૪૬૨	૨-૦

રામાયણો

ગિરધરકૃત રામાયણ-કવિ ગિરધરદાસની હસ્તપ્રત ઉપરથી	૭૬૨	૪-૮
માનસ રામાયણ-બે ભાગમાં : દોહા-ચોપાઈ, આજબોધ લિપિ અને ભાષાંતર ગુજરાતીમાં : ૩૦ ચિત્રો સાથે	૧૪૦૦	૭-૦

તુલસીકૃત રામાયણ-ને ભાગમાં, દોહા-ચોપાઈ ગુજરાતી

લિપિમાં અર્થ સાથે: ૩૬ ચિત્રો સહિત ... ૧૪૩૨ ૭-૮

” ” ભાગ ૨ નો-આવૃત્તિ ૭ મી ... ૬૪૦ ૩-૦

વાલ્મીકિ રામાયણ-નવી આવૃત્તિ સત્વર છપાશે.

” ” ભાગ ૨ નો-આવૃત્તિ ૩ છ છુટક મળશે. ૭૬૪ ૩-૦

ભગવદ્ ગીતાઓ—

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા-૫. સાતવચ્ચેકરણની પુરુષાર્થબોધિની

ટીકા સાથે: ત્રણ ગ્રંથોમાં ... ૧૨૦૦ ૧૨-૦

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા-મોટા અક્ષર: ગુજરાતી સરલાઈ સહિત ૨૪૮ ૦-૧૨

શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા-મૂળ શ્લોકો, ગુજરાતી પદચ્છેદ તથા

શબ્દાર્થ સાથે ... ૩૬૮ ૧-૪

શ્રી જ્ઞાનસત્ર ગીતા-ગુજરાતી લિપિમાં શ્લોકો, પદચ્છેદ

તથા શબ્દાર્થ સહિત ... ૩૬૮ ૧-૪

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ ગીતા-ભગવાન જ્ઞાનેશ્વરે લખેલી અનેક

દાખલા-દશાંતથી ગીતા સમન્વતી ‘ભાવાર્થ’

દીપિકા’ નામની ટીકા-સરળ અર્થ સાથે ... ૮૮૮ ૪ ૦

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા-એક બાળ્ય શ્લોક ને બીજી બાળ્ય

ભાષાંતર, ૬૬ ડાન્ડખા, બોર્ડપટ્ટીનાં પૃષ્ઠો ૪૮૦ ૦-૮

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા-માત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર, ૬૬ ડાન્ડખ

આવૃત્તિ ૨૦ મી, બોર્ડપટ્ટીનાં પૃષ્ઠો ... ૨૮૮ ૦-૪

મૂઝ-મૂઝ ભગવદ્ ગીતા: (માત્ર સંસ્કૃતમાં પાઠ કરનારા માટે)

પાન ૧૧૨: મોટા અક્ષર ૦-૧૪ પાન ૨૦૮: મધ્યમ અક્ષર ૦-૫

અવધૂતગીતા-મૂળ શ્લોકો તથા સરળ ભાષાંતર ... ૧૫૨ ૧-૦

જીવનચરિત્રો

લક્ષ્મીરાજ હનુમાન-દ્વંદ્વ જીવન ચરિત્ર ... ૭૬ ૦-૬

રમણ મહર્ષિ-(લે. સ્વામી માધવતીર્થ) દ્વંદ્વ પરિચય ને જોધ ૧૮૪ ૧-૦

સાઈ બાબા-શિરડીના પ્રખ્યાત સંતનું ચરિત્ર ... ૪૩૬ ૩-૦

સ્વામી સહજાનંદ-ચરિત્ર ને ઉપદેશો ... ૩૩૬ ૧-૮

ચૈતન્ય મહાપ્રભુ-ત્રણ ગ્રંથોમાં-વિસ્તૃત ચરિત્ર (સચિત્ર) ૧૫૬૬ ૬-૮

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ ને મહાત્મા ઝોકનાથ : બે ચરિત્રો ૫૦૪ ૨-૮

રામકૃષ્ણ પરમહંસ-પ્રેરણાદાયી અદ્ભુત ચરિત્ર ... ૬૦૮ ૨-૮

સ્વામી વિવેકાનંદ-જીવનના પ્રસંગો આલેખી વિસ્તૃત ચરિત્ર ૭૮૪ ૩-૦

સ્વામી રામતીર્થ-વિરૂત ચરિત્ર, વેદાંતના ઉપદેશો સાથે	૬૭૨	૩-૦
સંત તુકારામ-મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ સંતનું વિરૂત ચરિત્ર	૬૪૮	૨-૮
સ્વામીશ્રી બ્રહ્માનંદજી ને શિવાનંદજીનાં ચરિત્રો ...	૪૨૪	૧-૬
શ્રી રામચંદ્ર દત્ત ને નાગમહાશયનાં ચરિત્રો ...	૩૩૬	૧ ૦
મં સરયુદાસજી, બૂધર ભક્ત ને જાતકીદાસજીનાં ચરિત્રો	૨૫૬	૦ ૧૦
ભક્તચરિત્ર-નાભાકૃત ભક્તમાળમાં નહિ આવેલાં ૨૬ ભક્તોનાં		
અદ્ભુત અને પ્રેરણાદાયી ચરિત્રો (આવૃત્તિ ૨ જી)	૫૨૮	૨ ૮
આદર્શ ચરિત્રસંગ્રહ-ભાગ ૨ જો: પ્રાથમિક ૭૦ દુઃખાં ચરિત્રો	૬૨૪	૨-૮
ભારતના વીરપુરુષો-ઐતિહાસિક ૪૦ વીર પુરુષોનાં ચરિત્રો	૩૩૧	૧ ૪
મુસ્લિમ મહાત્માઓ-૬૬ મુસ્લિમ સૂફી સંતોનાં ચરિત્રો	૭૫૧	૨ ૪
વીર દુર્ગાદાસ અથવા મારુ સરદારો-મારવાડના રાજપૂત		
યુગના આ નરકસરીનું 'વીરત્વભયુ' રૂપાંત...	૩૦૪	૧-૦

સંતવાણી-ભજનો ઇત્યાદિ

પરિચિત પદસંગ્રહ-ખાસ પસંદ કરીને ચૂંટીલાં ૬૬૭ ભજનો	૪૦૦	૧-૧૨
ભજનસાગર-જુદા જુદા ભક્તોનાં ૬૩૧ હૃત્તમ ભજનોનો સંગ્રહ	૬૮૮	૨-૮
અખાની વાણી-અધરા શબ્દોના અર્થ તથા સુધારાવધારા સાથે	૫૦૪	૩-૦
તુકામ્હણે:-પસંદ કરેલા અભંગોનો સંગ્રહ મરાઠીમાં...	૧૨૦	૦-૫
પ્રીતમદાસની વાણી-યોગ, છપ્પા, કક્ષા, મહિના ઇ.નો સંગ્રહ	૫૬૦	૨-૮
દીવાને સાગર-જીવનસાદૃશ્યનો ઉલ્લાસ આપતો ગઝલસંગ્રહ	૪૮૦	૪-૮
જીવન-પગલે-(કાવ્યો)-જીવનપથ ઉજળવા પ્રેરણાદાયી		
કાવ્યસંગ્રહ	૧૧૨	૦-૧૦
મીરાં અને નરસિંહ-(સંપાદક : ન્યાયમૂર્તિ હરસિદ્ધલાઈ દિવેદિયા) પસંદ કરેલાં ૧૬૩ ભજનો તથા પદો	૧૦૪	૦-૧૨

ખાસ સ્ત્રીઉપયોગી ગ્રંથો-

શ્રી શારદામણિ દેવી-દુઃખ ચરિત્ર	૧૦૪	૦-૮
સ્ત્રીઓના વિવિધ પ્રશ્નો-સ્ત્રીઓની કેળવણી, લગ્ન, વારસા- હક, ગામડાંની સ્ત્રીઓના પ્રશ્ન, કાર્યક્ષેત્ર, શારીરિક સંપત્તિ, ગૃહઉદ્યોગ તથા સ્ત્રીઓની ફરજ ઇત્યાદિ અનેક વિષયો	૨૧૪	૧ ૮
હૃદયાલુભયી-વાર્તાના સ્વરૂપમાં સ્ત્રીઉત્કર્ષની ભાવનાને રબૂ કરતો ગ્રંથ: સ્ત્રીઓના રોગો અને તેના ઉપાયો સાથે : આવૃત્તિ ૨ જી	૨૨૪	૧-૦

ભારતની દેવીઓ-ગણ ગ્રંથો : પ્રાચીન તથા અર્વાચીન

પરંતુ સતીઓનાં ચરિત્રો : સૌથી મોટા ને સસ્તો સંગ્રહ ૨૨૬૮ ૬ ૦

કથાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી-સ્ત્રીઉપયોગી દ્વંદ્વી

ચાર વાતો-બાલિકાઓ માટે ખાસ ઉપયોગી ૧૬૦ ૦ ૮

દ્વંદ્વી વાતો-અંથ ૧ લો-સામાજિક નિર્દોષ ૧૬ વાતો ૫૮૮ ૨ ૮

” ” ૨ જો-કુદૃષ્ટ માટે ઉપયોગી ૫૭ વાતો ૫૭૬ ૨-૮

” ” ૫ મો-સ્ત્રીપુરુષને ઉપયોગી ૫૬ વાતો ૪૦૮ ૨ ૮

” ” ૩ હો-સર્વ માટે ઉપકારક ૮૬ વાતો ૭૨૦ ૨ ૮

ખાળકો માટેનાં પુસ્તકો:-

બાલભારત-(સચિત્ર) સંક્ષિપ્ત મહાભારત ... ૨૮૮ ૧-૮

ગિરબલ અને બીજા-લે૦ જ્યોતીન્દ્ર હ૦ દ્વેઃ બાદશાહ અને

ગિરબલની તથા બીજા રમૂજ વાતોનો સંગ્રહ ૨૮૦ ૧-૮

સદ્ગુણી ખાળકો-૬૬ ખરા બનાવોનો સંગ્રહ... ૧૩૬ ૦-૮

ભારતીય નીતિકથાઓ-‘મહાભારત’માંની ૫૨ દ્વંદ્વી વાતો ૧૬૨ ૦-૮

સુબોધક નીતિકથા-૨૧૦ ‘ગિરબલ’કૃત ૧૫૨ બોધપ્રદ વાતો ૨૩૨ ૦-૮

ખાળકોની વાતો-ભાગ ૧ લો: બોધપ્રદ ૨૧ વાતો ... ૮૪ ૦-૬

” ” ભાગ ૨ જો: બોધપ્રદ ૬૧ લેખોનો સંગ્રહ ૨૬૪ ૦-૮

પ્રકીર્ણ સાહિત્ય:-

સુવર્ણયુગ-શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીના લેખોનો સંગ્રહ ... ૬૨ ૦-૮

આત્મનિરીક્ષણ ને સંકલ્પ-રમણલાલ દેસાઈ-૨૧ સુધારણા

માટે પ્રેરણા આપતું ઉત્તમ પુસ્તક (બીજા આવૃત્તિ) ૧૬૮ ૧-૦

ગુજરાતની ગઝલો-(ટી. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી સંપાદિત)

બુઢી બુઢી ૮૬ ઉત્તમ ગઝલોનો સંગ્રહ .. ૧૮૦ ૧-૦

કમળની લોકવાર્તા-(લે૦ હુન્ગરશી ધરમશી સંપાદિત)...

કચ્છદેશની રાજપૂત યુગની ઘટનાઓ આલેખતો ગ્રંથ ૩૫૪ ૨-૦

સાહિત્યપ્રારંભિકા-લે૦ હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરિયા :

ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસનો ઇતિહાસ ૧૫૨ ૧-૦

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક ગ્રંથો:-

અંતરની બ્યથા-લે૦ ‘સોપાન’ : : ૫ આત્મશ્યાઓ ૧૬૨ ૧-૪

સુબોધ કથાસાગર-બોધદાયક ૫૦૫ લેખોનો સંગ્રહ ૪૬૪ ૨-૦

આગળધસો-પુશીંગદુ ધી કંટનું ભાષાંતર આદિત્તિ ૩૭	૪૬૮	૨-૮
સુખી જીવનનાં સાધન-આનંદી જીવન માટે ઉત્સાહ પ્રેરક ૩૧૨	૩૧૨	૧-૮
આદર્શ દર્શાવનાર-ભાગ ૧-૨-મહાપુરુષોના જીવનપ્રસંગો		
પરથી બોધક અને અનુકરણીય ૮૧૬ દર્શાવેલો સંગ્રહ ૬૨૮	૬૨૮	૪-૦
કતલખાનું-અમજીવીઓનાં અનેકવિધ દુઃખો તથા ધનિકોની		
નિર્દયતા દર્શાવતી નવલકથા (અષ્ટન સિંહલેરકૂત) ૬૬૬	૬૬૬	૩-૦
શુભસંગ્રહ-(ભાગ ૨ ને ૬) ધરમચુ ડવાઓ તથા ઉપયોગી		
માહિતીના ૩૧૩ લેખોનો સંગ્રહ ૧૨૮૦	૧૨૮૦	૫-૦
સુબોધ પુષ્પવાટિકા-રોખસાદીકૃતઃ આ પુસ્તકમાં રાજનૈતિ,		
ત્યાગીની રહેણીકરણી, મીનનો મહિમા, સિદ્ધાન્તનું કળકં છ. ૧૩૬	૧૩૬	૦-૫

વેદક તથા વિજ્ઞાનના ગ્રંથો—

ખોરાકના ગુણદોષ-લેખકઃ ડૉ. રસિકલાલ જો. પરીખ		
આયુર્વેદ પદ્ધતિથી રોજિંદા ખોરાક માટે માર્ગદર્શન		
આપતું પુરતકઃ સુધારાવધારા સાથેની નવી આદિત્તિ ૬૯	૬૯	૦-૧૦
ઔષધિ કલ્પલતા-જડ અને હડીલા રોગો કુમાર ૪૩		
વનોષધિઓના સેવન વિષે સમન્વિતી ૧૧૨	૧૧૨	૦-૧૨
આયુર્ભિષક અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદ્યરાજ-૧૦ મી આદિત્તિ:		
અનેક વનસ્પતિઓના ગુણ-દોષ, ઉપયોગ તેમ જ રોગો,		
તેનાં લક્ષણ તે કારણ તથા ઉપચારોનો મહાન ગ્રંથ ૮૩૨	૮૩૨	૬-૦
આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન-મ૦ ગાંધીજીકૃતઃ શરીરરચના,		
હવા, પાણી, ખોરાક, કસરત, કપડાં, પાણીના તથા માટી-		
ના ઉપચાર, અંકરમાત, ગર્ભવેળા સ્ત્રી-પુરુષનું કર્તવ્ય વગેરે ૧૨૮	૧૨૮	૦-૮
વેદક સંખ્યાની વિચારો-એ ગ્રંથમાં, આરોગ્ય અને વેદકને		
લગતા ઉપયોગી ૨૬૧ લેખોનો સંગ્રહ ૧૧૧૬	૧૧૧૬	૩-૧૨
આયુર્વેદ નિખંધમાળા-એ ગ્રંથમાંઃ વૈદ્ય તિલકચંદ તારા-		
ચંદ્રકૃતઃ આયુર્વેદ પ્રમાણે અનેક રોગ, તેનાં લક્ષણ, કારણ,		
ઉપાયો તેમ જ અનુભૂત ઉપચારો બતાવતો ઉત્તમ ગ્રંથ ૧૧૫૨	૧૧૫૨	૪-૪

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર, નદી જવાને રસ્તે, સેશન્સ કોર્ટ પાસે, અમદાવાદ
અને કાલબારેલી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજો માળે, મુંબઈ-૨

“સસ્તુ” સાહિત્ય” એટલે “જિ’આમાં જિ’યુ’ સાહિત્ય”

‘સર્વોપયોગી સાહિત્યશ્રેણી’

૧૮ પુસ્તકોની પહેલી યોજના

- આ શ્રેણીના દરેક પુસ્તકની છૂટક કિંમત દસ આના રહેશે.
- બધાં પુસ્તકો માટે નામ નોંધાવનારને ૧૮ પુસ્તકો દસ રૂપિયામાં મળશે.
- ટપાલથી મગાવનારે રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલખર્ચનો મોકલવો.
- પ્રસિદ્ધ થનારાં પુસ્તકોમાં સંજોગવશાત્ સંસ્થા ફેરફાર કરી શકશે.

નીચેનાં તેર પુસ્તકો તૈયાર છે

૧. પ્રકાશનાં પગલાં : (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. કરસનદાસ માણેક
★ જગતના ભિન્નભિન્ન ધર્મોની પ્રેરક કથાઓ ૦-૧૦
૨. રાખની ઢગલી : (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. ‘સૌજન્ય’
★ વાર્તાના સ્વરૂપમાં સંસારની સળગતી સમસ્યાઓ ૦-૧૦
૩. હાસ્યતરંગ : (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હનુ દવે
★ જીવનમાં દરરોજ દેખાતા પ્રસંગો ઉપરના કટાક્ષ-લેખો ૦-૧૦
૪. જીવનની કલા : લેખક : શ્રી. રવિશંકર મહેતા
★ જીવનની સફળતા માટેનું વ્યવહારુ માર્ગદર્શન ૦-૧૦
૫. જગતમાં જાણુવા જેવું : (સચિત્ર) લે. છોટાલાલ કામદાર
★ જગતની અદ્ભુતતા અને ઉપયોગિતાનો પરિચય ૦-૧૦
૬. જીવનપરિવર્તન : (સચિત્ર) લેખક : શ્રી. ‘સોપાન’
★ જીવનપલટાની એક કરુણ-મંગલ સળંગ વાર્તા ૦-૧૦
૭. ઇતિહાસને અજવાળે : (સચિત્ર) લે. ઈંદ્ર વસાવડા
★ ઇતિહાસની પરાક્રમી વ્યક્તિઓની જીવનરેખા ૦-૧૦
૮. શૃદ્ધજીવનની કલા : (સચિત્ર) લે. “સમાજશાસ્ત્રી”
★ ઘરમાં સુખ ને સંપત્તી કેમ રહી શકાય તેનાં સૂચનો ૦-૧૦

૯. ગામડું બોલે છે : (સચિત્ર) લે૦ ચુનીલાલ મડિયા
 * હિંદના નમૂનારૂપ એક ગામડાનું સાચું જીવન ૦-૧૦
૧૦. ગૃહજીવનનાં દર્શનો : (સચિત્ર) લેખિકા: શ્રી. કુમુદ શેઠ
 * આપણાં ગૃહકુટુંબનાં સાચાં શબ્દચિત્રો ૦-૧૦
૧૧. ભારે ભારત દેશ : (સચિત્ર) લે૦ કાન્તિલાલ પરીખ
 * ભારતવર્ષનાં સૌંદર્ય અને વૈવિધ્યનો પરિચય ૦-૧૦
૧૨. આરોગ્યસાધના : (સચિત્ર) લે૦ કુંગરશી ધ૦ સંપટ
 * આરોગ્યના સંરક્ષણ અંગે માર્ગદર્શન ૦-૧૦
૧૩. ભગવાનનાં છાન્દ : (સચિત્ર) લે૦ પુરાતન જીવ
 * હરિજનોના જીવનપ્રસંગોનો હૂબહૂ ચિતાર ૦-૧૦

નીચેનાં પાંચ પુસ્તકો હવે પછી પ્રકટ થશે

પાંચ પુસ્તકો તૈયાર થયે તેનાં નામ અને લેખક વિષે
 બહેરાત કરવામાં આવશે. આજની ધારણા પ્રમાણે
 એ પુસ્તકોમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થશે:-

૧૪. રવીન્દ્ર-જીવન :
 * કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જીવનનો પ્રેરણાત્મક પરિચય
૧૫. ગુજરાતના સેવકો :
 * આજના ગુજરાતને ધડનારા મૂંઝા સેવકોની જીવનકથા
૧૬. માતૃત્વ :
 * બાળકોને લગતા પ્રશ્નો અને ઉત્તરો
૧૭. જાગ્રત નારી :
 * નારીજીવનને પ્રેરણા આપતા લેખો ને જીવનચરિત્રો
૧૮. સાહસ કથાઓ :
 * લોકકથાઓ અર્થે સાહસ કરનારા વીરોની કથાઓ

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર, નદી જવાને રસ્તે, સેશન્સ કોર્ટ પાસે, અમદાવાદ
 અને કાલ્યાણેશ્વરી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજો માળે, મુંબઈ-૨

← ૨૧૪૮૯ પાન ખીખનું ચાલુ

શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય-લે૦ : પુરાતન બુધ : જગદ્ગુરુ આણ

શંકરાચાર્ય'નું દ્વંદ્વ' જીવન અને કવન ...	૪૮	૦-૩
સંત કબીર-લેખક: પુરાતન બુધ: કબીરજીના જીવન અને ઉપદેશ	૫૬	૦-૩
શ્રી તૈલંગ સ્વામી, વિશુદ્ધાનંદ તથા પોહારીબાબા-નાં ચરિત્રો	૮૮	૦-૪
બાળકોના વિવેકાનંદ-બાળોપયોગી દ્વંદ્વ' ચરિત્ર-નવી આવૃત્તિ	૫૬	૦-૪
અણ્ણોને ને નવું રેલવે સ્ટેશન-લે૦ શ્રી. ચુનીલાલ	૫૦ શાહ	૬૦ ૦-૪
જીવનનો મર્મ-લે૦ શ્રી. 'સોપાન'	૮૪	૦-૬
નવજવાન-	...	૬૪ ૦-૪
અહિંસાનું રહસ્ય-	...	૭૨ ૦-૪
એ વૃદ્ધ પુરુષ !-	...	૫૬ ૦-૪
આશાને અજવાળે-	...	૫૬ ૦-૪
શ્રીમંતોનો સડો-(કાવ્ય)-ઈશ્વર ધોળકિયા	૬૪	૦-૪
કાળસુખી અને બીજી વાતો-લેખક: ચુનીલાલ મડિયા	૬૪	૦-૩
ધાવણની ધાર ને બીજી વાતો-લેખક: , ,	૬૪	૦-૩
કેરીની મોસમ ને બીજી વાતો-લેખક: 'શયદા' ...	૭૮	૦-૫
બાળસહબોધ-વાર્તાઓએ ધાર્મિક શિક્ષણ	૧૨૦	૦ ૪
જયભારતી-(કાવ્ય) શ્રી. 'શયદા' દ્વિત ભારતની ચડતી-		
પડતીનું દિગ્દર્શન	૩૬	૦-૬
બે અધ્યાત્મી ગીતા-મૂળ શ્લોકો તથા અર્થ સાથે ...	૪૮	૦-૩
વિશુની વાટે ને રામાયણની રત્નમલા-ઉપદેશયુક્ત સંવાદ		
આધુનિક અને રામાયણ યુગની ટુલના સાથે	૧૬૪	૦-૪

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર, સેશન્સ કોર્ટ પાસે, પો. બો. નં. ૫૦, અમદાવાદ
અને કાલબાહેવી રોડ, હાથી બીલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, મુંબઈ-૨

ઉત્તમી અર્ધી સદીમાં મહાગુજરાતે
મહર્ષિ ઇયાનંદ સરસ્વતી, મહા-
ત્મા ગાંધીજી અને શિશુ અમ્મ-
દાનંદ-એ ત્રણ મહાપુરુષો આપ્યા છે.

એ ત્રણે મહાપુરુષોએ જનતાના
હિતનો મહાન સિદ્ધાંત વિચાર્યો, જાહેર
કર્મો ને પોતાના જ જીવન દ્વારા અનેક
મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને કિયાના
પ્રદેશમાં એ સિદ્ધાંતને સફળ કર્યો.

સંત અને કર્મચોખી એવા શિશુ
અમ્મદાનંદે જનસેવાનો ઉચ્ચ
પ્રકાર દેખાડ્યો છે.

૧૮૭૪ / ૧૯૪૨

તેમણે અજ્ઞાનરૂપી અંધારો દૂર કરવા માટે પુસ્તકો દ્વારા ઉત્તમ
વાચનરૂપી રસાયન લાખો ગુજરાતીઓને પૂરું પાડ્યું છે.

તેમણે ઋષિમુનિઓની વાણી અને વિદ્વાન લેખકોના વિચારોનો
પ્રચાર કરી, જનતાને નવું જીવન આપ્યું છે. તેમણે સાહિત્યના મહાન
ક્ષેત્રમાંથી ત્રણ સો જેટલાં ઉત્તમ પુસ્તકો ચૂંટીને સર્વ રીતે શુદ્ધ
કરીને, સરળ અને સહેલાઈથી વાંચી શકાય તેવા મોટા અક્ષરોમાં
છપાવ્યાં અને તેની લાખો પ્રતો મરીબમાં મરીબ માણસને પોસાય
એવી સસ્તી કિંમતે ગુજરાતના ઘરેઘરમાં પહોંચાડી છે.

આ અમમણ્ય સંતપુરુષે 'કથયન્તો માં નિત્યમ્' એ ગીતાશુભ્ર
પ્રમાણે છેક છેવટની ધડી સુધી ગુજરાતના જીવનમાં અનેક શુભ
સંસ્કારો રેખા છે.

તે શ્રેષ્ઠ કાર્ય તેમની પાછળ ચાલુ રહે તેવી વ્યવસ્થા પણ
તેમણે કરી છે.

ગાનનું દાન એ સૌથી જીમું દાન છે, અને એ પ્રદેશમાં પહેલી
પંક્તિએ બેસનાર હાતા શિશુ અમ્મદાનંદનું સ્થાન ગુજરાતના
ઝોરખમાં-હિંદના રાષ્ટ્રજીવનમાં અપ્રતિમ રહેશે.

સન્નું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યલિય { અમદાવાદ
૨ મુબરક-૧

